

શ્રી

કરુણા વજ્રાયુધ નાટક.

જૈન ધર્માચાર્ય

શ્રી મન્મહા કવિ બાલચંદ્રાચાર્યનું

રચેલું તે

(મૂળ સંસ્કૃત લીપરથી)

ગુજરાતી ગદ્ય પદ્યમાં

મોસાદ નારાયણભારતી યસ્વંતભારતી

રચ્યું તે

અમદાવાદ

ખાલીયામાં હિતેચ્છુ પ્રેસમાં પટેલ જોશંગ

મૂળજીએ છાપ્યું.

સમ્વત્ ૧૯૪૨. ઇ. સ. ૧૮૮૬.

આવૃત્તિ પહેલી.

કીમત આઠ આના.

૨૨૨

આ પુસ્તકને સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે
રજીસ્ટર કરાવી ભાષાન્તર કર્તાએ સર્વ પ્રકારનો હક
પોતાના સ્વાધીનમાં રાખ્યો છે.

વિજ્ઞાપિ.

આ કચ્છા વજાયુધ નામનું નાટક વિક્રમ સં. ૫૮૫ના વખતમાં જૈનમત દીપાવનાર ખપુરી ગચ્છમાં પ્રજ્યાતી પામેલા મહાન પંડિત “શ્રી હરિભદ્રસૂરિ” જેણે ૧૪૪૪ પ્રકરણો અને ૮૪ હજાર આવશ્યક વૃહદ્વૃત્તિધ-ત્યાદી ગ્રંથો રચ્યાછે, તે પંડિતના ચરણ કમળ વિષે રહીને કવિતા કરવાની ઉત્કંઠા ધરનાર શ્રીમાન્ મહા પંડિત “બાળચંદ્રાચાર્ય”નું રચેલું છે.

આ નાટકમાં કચ્છારસ પ્રાધાન્યછે એટલુંજ નહિ પણ આતુર્યતા અને સુંદીર વાક્ય રચના વડે શ્રોતાજ નોને પ્રમોદ પમાડનાર અને શ્લેષ, ઉત્પેક્ષા, વિરોધાભાસ ઇત્યાદી અળંકારો રૂપી રત્નોથી ગુંથાએલા હારે ગુજરાતી ભાષા રૂપી અજ્ઞાતયોવના નાયકાના હૃદયને કોઈ દિવસ સોભાવ્યું નહિ હોય એમ જાણીને મારા અન્તઃકરણમાં ઉમંગ થયો, પણ સંસ્કૃત જેવો પ્રૌઢભાષામાં રહેલું ગાંભીર્યપાણું તથા ગદ્ય અને પદ્યનો રચના સાથે અર્થ અમત્કૃતીના ચીતરેલા ચિતારનો બોધ મારા જેવા અનભ્યાસી અને ભરતશાસ્ત્ર અથવા નાટ્યપ્રકરણ એ શું વસ્તુ છે? તેનાથી તદ્દન અજ્ઞાન છતાં એક કવિના કહેવા પ્રમાણે હાલમાં પુસ્તકો રચવાના ચાલેલા ગાડરિયાપ્રવાહ મુજબ મેં પણ કરેલું છે.

દોહરો.

સૂર, સૂર તુરછી શશી, ડહગન સમ કવિ ઓર;

અબકે કવિ खद्योत સમ, ચમકત ઠોરહિ ઠોર.

સદરહુ નાટકનું ગુજરાતીમાં એક વિદ્વાન શાસ્ત્રીની મદદવડે ટાંચણ કરીને આઘમાં જે પ્રસ્તાવના છે તે મૂળ વૃત્તમાં નહિ રાખતાં વૃત્ત ફેર કરેલાં છે, કારણ કે, આ મારો પ્રથમનો ઉદ્યોગ હોવાથી સંસ્કૃત વૃત્તમાં જેટલો સમાસ થાય છે તેટલો સમાસ ગુજરાતી ભાષામાં મારાથી લાવી સકાણો નહિ, એટલુંજ કહિને ખેસી રહેવું તે કીક નહિ પણ ખરી હકીકતો એવી છે કે, મેં કાંઈજ અભ્યાસ કરેલો નથી, તેમજ પિંગળના નિયમો જાણ્યા નથી તેથીજ સંસ્કૃત જેવું વીકટ ને અટપટું વન પસાર કરવા મારી મંદ મંતીએ હોમ્મત ધરી નહિ, પણ જેમ જેમ ખાળકની પેઠે એક પગ મુકીને બીજો પગ ઉપાડતો આવ્યો, તેમ તેમ માઈ મન અતી આનંદ પામવા લાગ્યું અને પ્રસ્તાવના પુરી થયા પછી સંસ્કૃતમાં જે વૃત્ત છે તેજ વૃત્તમાં તેટલાજ અર્થમાં ગુજરાતી ભાષાએ, કેટલાક દોવરો ભાષાન્તર પુરું કર્યું. તોપણ હું નથી ધારતો કે, કસાએલા સૂર્ય સમાન વિદ્વાનો આગળ આ ખદોત ઉઘાટ પામે!! કેમકે શબ્દોની સંકળના, અને વાક્યોની ગોઠવણી હાલમાં નવાં રચાતાં કાવ્યો જેવી થઈ નથી, એટલુંજ નહિ પણ ઉત્તરાદ્ય ભાગમાં જે વૃત્ત ફેર કરીને જે ચોપાયા અથવા મરાઠી આલની સાખિયો કરવી પડી છે. ખાકી તો સંસ્કૃત ગદ્ય પ્રમાણે ગુજરાતીમાં ગદ્ય અને પદ્ય પ્રમાણેજ પદ્ય રાખેલાં છે.

આ નાટક એકલા જેન સમુદાયને સમજવા માટે છે એમ નથી પણ વાંચનાર સર્વ આલમને આનંદ આપનાર અને દયાનો જેને ખોધ છે તથા જેને ખોધ નાહ હોય તેને પણ માંગદય છે, કેમકે તેમાં લેશ માત્ર અનીતિનો ભાગ નથી.

ભાષાન્તર કર્તા.

करुणा वज्रायुध नाटक.

નાટક ત્રિઅડ્ડી.

પાત્ર.

કળહંસ.	}નૃત્યકાર.
કળકંઠ.		
કરુણાવજ્રાયુધ.....	}	મહા વિદેહક્ષેત્રની રત્નરાંચયા.
		નગરીનો રાજા.
પુરુષોત્તમ ...		રાજાનો મંત્રી.
નારંગક.....		રાજાનો હજુરી ચાકર.
વિદુષક.....		મશ્કરી કરનાર, મશ્કરો.
મંજરિક.....		ચોખ્ધાર.
શ્યેન.....		ખાજપક્ષી.
પારાપત અથવા પારાવત		કબુતર અથવા પારેણું.
સ્થૂળપાદ		રસોઈઆ.
પુરુષ.....		રાજાનો ચાકર.
દેવી.....		રાજાની રાણી લક્ષ્મીવતી.
પ્રિયંવદા.....		રાણીની દાસી.
પ્રથમ દેવ. }	}	ઈંદ્રની સભાના રહેનાર
બીજો દેવ. }		
પ્રથમ વૈતાળિક. }	}	કવિઆ અથવા ભાટ.
બીજો વૈતાળિક. }		

કરુણા વજ્રાયુધ નાટક.

અંક પેહેલો.

પ્રસ્તાવના *

પાત્ર *

સૂત્રધાર..... નાટકનો મુખ્ય.

નટ..... નાટ્યકામ દેખાડનાર.

મહુલાચરણ.

મનહર,

વંદે દેવ ^૧વૃન્દ સદા ^૨આદિનાથ સેવ્ય મહા,
કરુણા ^૩વિટપી ^૪કુંદ શિવાનંદ નેમી છે;
^૫પારાવાર સંસારના વિસ્તારના રક્ષા રૂપ,
તેજ વામાનંદ મુજ પાર્શ્વનાથ સ્વામી છે;
^૬જળનિધિ જગે જે અબુધ પાપ જળે ડુબે,
નામ ^૭નાવે તારે તેને શાન્તિનાથ નામી તે;
^૮ત્રેય આપે કાપે પાપો ^૯જિનપતિ સભાસદો,
સુખી રે'જ સદા જેણે રંગભૂમી પામી છે. ૧

૧ સમૂહ અથવા ટોળું. ૨ ત્રયમદેવ પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાન. ૩ વૃક્ષ. ૪ મૂળ. ૫ સમુદ્ર. ૬ સમુદ્ર. ૭ ઝાઝ અથવા વહાણ. ૮ કલ્યાણ. ૯ તીર્થંકર.

[મંગળાચરણ થઈ રહ્યા પછી સૂત્રધાર પ્રવેશ કરીને આનંદમાં નિમગ્ન થઈને આરે તરફ જોઈને]
સૂત્રધાર-અરે! પ્રાતઃકાળ થયો હોય એમ દેખાય છે!

આર્યાગીતિ.

પર ઉપકારો કરવા, ઉદય થાય છે 'કમળનાથ પોતે;
 જગ અપદોષ[!]જ કરવે, 'ઈન્દુ છુપવા શન્ય.' ગુહાગોતે. ૨
 અપરાધ તણિ લઈ માફી, મુખમાં જાણે 'ઉપાન લઈજતો
 કલંકના ખાને તે, તેજહીન થઈ મલિનપણે થાતો. ૩

મનહર.

મભાકર ઉદે પામે જીવો! પૂર્ણ કિર્ણવડે,
 ત્રણ લોકમાંથી અંધકાર લાગ્યો નાસવા;
 અહા! ચક્રવાક હૃદય વિયોગના પાપે કરી,
 પડે છે બનિરોશ લકરો તેથી લાગ્યો ત્રાસવા;
 સ્વામીના વિયોગે દિશા લવધ ૧૦તમ વસ્ત્ર ઓડી,
 ૧૧વિલાપ રૂપે તે રેતી અતી પતી પામવા;

૧ સૂર્ય. ૨ દોષરહીત આ શબ્દમાં શ્લેષ છે. અપ, એટલે વિના દોષે એટલે પાપ. અને ખીજી રીતે અપદોષ એટલે રાત્રી રહીત કરવા માટે સૂર્ય ઉદય થાય છે.

૩ ચંદ્રમા. ૪ ગુરુ. ૫ પગમાં પહેરવાનો જોડો અથવા ખાસું.

૬ જોડું ચક્રવાચકીનું. ૭ ચંદ્રમા. ૮ હાથ અથવા કિરણી. ૯ સ્ત્રીઓ દિશારૂપી. ૧૦ અંધારું. ૧૧ વીલાપ, આ શબ્દ શ્લેષયુક્ત છે. વિનલાપ, વિવિહંગમ એટલે પક્ષીઓ. આલાપ એટલે ગાયન અથવા બોલવું.

સૂર્ય ભગવાન ઉદય થતાની વખતે ચંદ્રની દિશારૂપી સ્ત્રીઓ અંધારારૂપી વસ્ત્ર ઓડીને વિહંગોના આળાપ રૂપે પતીને ખામવા માટે રેતી હોય એવી ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે.

ધૈર્ય ધરો કે'તો આસવાશના કરીને રવી,
પાપકર્મ ખાળવા તે લાગ્યોછે પ્રકાશવા. ૪

વળી,

તમ નિધિ રૂપે શોષતાના શોષ ભાગે જાણે,
જેજળ જનો એવી જન છાયા દરશાયછે;
ત્રાંખાની તુતન ઝલ્લરીના જેવો રવિ ભાસે,
કુટયા ઢોલ ચર્મવત ચંદ્રમા દેખાયછે;
મોતીઓ મુંઝાવા લાગ્યાં દીપકો છુઝાવા લાગ્યા,
તારા તેજ તુટવે પ્રભાત પરખાયછે;
માનુનિયો ગીત ગાય, ઋષી ગંગજળે નહાય,
ખગો વાણી વદિ વદિ ખૂબ હરખાયછે. ૫
[વર્ણન થઇ રહ્યા પછી પરિક્રમણ કરીને ખત
હાથ બેઠીને]

અહો! સભાસદો, તમે એકાગ્ર ચિત્ત રાખી માઝં
વિનયપૂર્વક આ વચન સાંભળવા કૃપા કરો.

મનહર.

પ્રગટ વંશ + પ્રાગવાટ પારવાર જેવો તેમાં,
ચંડપ પ્રથમ નર કરાકેશ સમાન છે;
તેનો જે તનુજ ચંડ પ્રસાદ પ્રતાપવાન,
ત્રિવસુધા શોભાવનાર સોમ અભિધાન છે;
સોમનંદ ત્રણ તેમાં મોટો ગુણી મહાદેવ,
લઘુ ભ્રાત વસ્તુપાળ જગમાં પ્રાધાન્ય છે;
સંજ્ઞામાં કનિષ્ઠ પણુ સર્વ શિરે ધૃષ્ટ જેવો,
તેજપાળ કલ્પ વૃક્ષ કંદના સમાન છે. ૬

૧ જળ માણસ. અંધારારૂપી સમુદ્ર, તે શોષતાં ખાજીના
ભાગે જેવાં જળમનુષ્યો દેખાયછે તેવા રૂપે માણસોની છાયા
દેખાયછે.

+ પોરવાડ અથવા પોરવાળ. ચંદ્રમા. ત્રિપિતી.

વળી,
 નાવ રૂપે વસ્તુપાળ ૧ઉદ્ધિ ૨આગમો તરયો,
 મધુયકી મિષ્ટ રસે ઝમગ્ન થઈ રહ્યો છે;
 પાપ ઝૌર થકી ચળે ધર્મ દવજે સ્થિર થાય,
 ચંડપના કળમાં તે ચંદ્ર તુલ્ય કહ્યો છે;
 ખાંદ્યો ઈંદ્ર મંડપને રોકી ગતિ રવીતણી,
 પર્વજેની પ્રતમાઝ્યો થાપ્યે હર્ષ થયો છે;
 નૈમીનાથ પાર્શ્વનાથ પ્રાસાદનિ પ્રભા દેખ્યે,
 જાણે યશઃપુંજનો સંદેહ સાચો લહ્યો છે. ૭

શુર્જર ધરાધિરાજ મહારાજ શ્રી વીરધવળની સન્
 ભાના પ્રધાનોમાં મુખ્ય, જેણે સુવર્ણરૂપી પર્જન્યધારાકારે
 વિહુદ વર્ષાવી, યાચકોને હમેશને માટે ખુસી મનાવી છે;
 તથા અતુળ ભુસ્સાથી પોતાના ભુજ બળવડે શત્રુઓના
 પરાક્રમેનો શંકોચ કરીને નિર્દોષ ધર્મનાં આચરણ રૂપી
 ચાતુર્યતાવડે કળીયુગ વિષે સતયુગનો વિસ્તાર પમાડ્યો
 છે, અને પ્રત્યેકસ્થાને થતાં દેવમંદિરો માટે ઘડાતા પાષા
 ણો ઉપર વાગતા ટાંકણાઓના ટણત્કારરૂપી ઠક્કાર (અ

૧ સમુદ્ર. ૨ શાસ્ત્રો. ૩ કુખી રહ્યો છે, વિરોધાભાસ
 અલંકાર થાયછે કારણ કે, વસ્તુપાળ નાવરૂપે શાસ્ત્ર રૂપી સમુ
 દ્ર તરી ગયો અને તે શાસ્ત્રોના મધુયકી મીઠા સ્નાનરૂપી રસ
 માં કુખી ગયો!!

(વસ્તુપાળે પાટણ, ખંભાત અને જોસળગર આદિ કેટ
 લાક શહેરોમાં અગણીત પુસ્તકોના ભંડારો કરાવ્યા છે તથા
 જૈનમંદિરો, શિવાલયો, વિઘ્નપ્રાસાદો, અને મહાજીનો, તથા
 કૂવા, તળાવો, અને વાવો કરાવેલાં છે તેને કોષપણ (ધર્મથી
 વિરૂધ્ધપણું નહતું. વસ્તુપાળ, તેજપાળ અગ્નિ અને વસ્તુપાળ
 પ્રબંધમાં એવી બાબતોનો બહુ સ્મૃતાર આપેલાં છે.) ૪ ઢગલાનો
 સંદેહ થયો હોયો' મસરૂપી.

લિચાર અથવા મારણ) મંત્ર બળેકરી પિશાચરૂપી કળીને દુર કર્યો છે; એટલુંજ નહિ પણ વિવેકમાં પ્રહરુપતી સમાન્ અને અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવું વિશાળ છે ભાલ જેનું તેના ચરિત્રનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે એવા પ્રતાપી વસ્તુપાળે હાલના પ્રકરણ માટે મને આજ્ઞા કરી છે કે:-

ભગવાન્ શત્રુંજય ગિરિના મુકુટ મણી સમાન્, અને કેવળ જ્ઞાનરૂપી નિર્નળ એવા દર્પણ વિષે ત્રૈલોક્યમાં રહેલા પદાર્થો ભાસમાન્ થાય છે જેને, એવા પુરૂષોમાં ઉત્તમ મહારાજ “નાભીરાજ”ના પુત્ર જે કે યુગના આદીમાં વ્યવહારનો ઉપદેશ કરનાર દેવાધિદેવ જેની સેવાને ઇચ્છનારા અને સર્વ સુર અસુરો પોતાના કિરીટની મણીએ જેના ચરણની કશોટીરૂપી આંગળિયો ઉપર ધરાવે ચંદ્ર કાન્તિમય નખોની ઉજ્જવળતા થએલી છે તે અપાર સંસારરૂપી સમુદ્રવિષે હુબતા પ્રાણિયોના વૃન્દને સેતુ સમાન છે, એટલુંજ નહિ પણ કામદેવને જીતનાર એવા પ્રથમ તિર્થંકર ભગવાન્ સંખંધી દેવલોકમાં ગવાએલો તથા જિન મતમાં પ્રસિદ્ધ થએલો એવો કશણા રસમય કોઈ પ્રખંધ તારે રચવો.

કારણ કે, લોકોમાં જાણીતી વસ્તુ ઉપર વિશેષ પ્રિતિ રહેતી નથી પરંતુ નુતન વસ્તુ પ્રત્યે વધારે રૂચી થવે તેમનાં મન પ્રકુલિત થાયછે, માટે ચંદ્રના કિરણ જેવો ઉજ્જવળ અને સુંદર જેની રચના છે એવા એક પ્રખંધવદે જેમણે આ સભામાં વિરાજી સભાને દીપાતી છે એવા સભાસદોના મનને રંજન કરવા ઇચ્છા રાખું છું.

[સત્રધાર પોતાનાં નેત્રો મીચાને કાંઈ વિચાર કરે છે, એટલામાં નટ પ્રવેશ કરી તેના સામુ જોષને)

નટ—અહો! આર્ય, તમારું ચિત્ત ચિન્તામાં નિ-

મગ્ન થયું હોય એમ શ્યા કારણથી જાણાય છે?

સૂત્રધાર—(નેત્રો ઉઘાડીને) અહા ! મારા પરમ વિદ્વાન મિત્ર, આપ પધારયા? ચાલો ખહુ આનંદ થયો! પણ હું આપને વિનંતિ કરું છું કે, જિનમતમાં પ્રસિદ્ધ અને કરુણારસથી ભરેલો એવો કોઈ નુતન પ્રબંધ આપના જાણવામાં હોયતો કહો, કે જે વડે હું આ સભાસદોની કૃપા મેળવું.

નટ—આર્ય, શ્રી દેવેન્દ્ર ગુરૂવે પોતાના હસ્તક્રમણ વડે પોતાની ગાદી ઉપર સ્થાપિત કરેલા, જે કે જગતનું કલ્યાણ કરનારા એવા ભદ્રેશ્વર સૂરીના પટ્ટ (પાટ) રૂપી આકાશને દીપાવનાર સર્થ સમાન તથા પ્રતીવાદી રૂપી દીતીના પુત્રો (દૈત્યો) ને મર્દને કરનાર વિષણુ સમાન તથા શ્રી માનુ અભયદેવ સૂરીએ જેની પ્રતીષ્ઠા કરેલી છે, તેણે અતુળ ભુદ્ધિના ખળવડે દેવગુરૂ (પ્રહરૂપતી)નો પણ તિરસ્કાર કરેલો છે એવા “હરિભદ્રસૂરી”ને તમે આજખોછો?

સૂત્રધાર—(આશ્ચર્ય પામીને).

હરિગીત વૃત્ત.

+સાહિત્ય રૂપી સાગરે ઘેરાઈ છે જે સર્વથા,
ષટ્ તર્ક રૂપી ખડ્ગથી ષટ્ ખંડ કીધા છે તથા;
નાના પ્રકારેનિ લક્ષણા, એ દુર્ગ દુર્ગમ વેષ છે,
મુનિ વૃન્દ લેછે શરણ એ, વિદ્યા અનંતા ખેશ છે.૮

+ આ પાદમાં શ્લેષ છે તે એવા કે સાહિત્યવડે વિદ્યા, અને સાગરવડે પૃથિવી; ઘેરાએલી છે. તેના છ તર્કવડે છ ખંડ (જેનમતે ભરતખંડના છ ખંડ છે) કર્યા છે, તથા વિદ્યાના છ ખંડ છ શાસ્ત્રોને કહ્યા છે. અને અનેક પ્રકારની લક્ષણાઓ જેના વિષય કીલા છે ૧ કીલ્લા. ૨ વિષય. ૩ પૃથિવ.

આર્યાગીતિ.

અભ્યાસી મુનિયો છે, તેમાં તે છે ઐષ્ટ ચક્રવર્તિ;
જાણું નહિ કુણું તેને, જેને થઈછે અરૂપિની પ્રાપ્તિ. ૯

મનહરછંદ.

પ્રીયૂષનો ત્યાગ કરી ધરી પિવા પ્રીતિ જેને,
તેથી રોમ ઉભાં થઈ સ્તંભ એવું થયાં છે;
અસુધા જેવાં વાક્યો જેના સુરેન્દ્રાદિ પીને પછી,
શેષ ભાગ શશિ કચરામાં નાંખી ગયા છે;
સત્ય છે સન્દેહ નથી તર્કથી તપાસી જુવો,
છુપાવાનાં યત્નો પ્રતિપક્ષ હજી રહ્યાં છે;
જેના ગૌર યશો જગ ગૌર થયું તેથી જાણું,
વિયોગાગિ ખીકે ઉમા અરધાકું થયાં છે. ૧૦

નટ—હા, તેજ (હરિભદ્રસૂરી) છે, જેના ચરણાર
વિંદ વિષે કવિતા કરવા ઉત્કંઠિત ભ્રમર સમાન શ્રીમાન
“બાળચન્દ્રાચાર્ય” નો રચેલો જે સર્વ જગતનું હિત કર્તા
અને સર્વ જનના પુન્યની વૃદ્ધિ કરનાર એવો “કરુણા
વજ્રાયુધ” નામનો પ્રબંધ છે!

સૂત્રધાર-(હર્ષથી).

દોહરા.

જ્યમ શંખાયુધનું ચરિત, અતુળ બાળ રચનાર;
ત્યમ નાટ્ય કામે અમે, કુશળપણું ધરનાર. ૧૧
સાંભળવા શુણિ પ્રેમથી, સભાજનો તૈયાર;
ઉદે કલ્પ તરૂં પામતાં, આપ્યું કૃણ નિરધાર. ૧૨

નટ-હે આર્ય, પૂર્વે મહાપ્રતાપી થયેલા નૃપોના અરિત્રો રચવાનાં કષ્ટોવડે જેઓના ચિત્ત ગ્રસ્ત થયેલાં છે, એવા કવિયોને આ રચવામાં શું સ્વાર્થ છે? તે તું કહે; અને સ્વાર્થ ન હોય તો તેમણે આ શ્રમ લેવો કેવળ વ્યર્થ છે.

સૂત્રધાર-એમ નહિ કારણ કે,

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

આરંભે શુભ કામ જે જન મહા તે અન્ય માટે ખરે
ઉગે છે સવિતા સદૈવ જગમાં શું સ્વાર્થ તેને અરે;
વૃદ્ધિ થાય પરોપકાર કરતાં સત્પુર્ણને પુન્યની,
તે પુન્યે વશ ધનિદરા ઝટ થશે કર્માણ્ય ખીજું નથી. ૧૩
(નેપથ્યમાં અવાજ થાય છે.)

દ્વાહરો.

કામધેનુને કલ્પ તર, ચિન્તામણિ શું થાય?
તું જોલે તે સત્ય પ્રિય, પુન્યતણા પર્યાય. ૧૪
(કાન માંડીને સાંભળ્યા પછી)

સૂત્રધાર-અરે! નર્તક લોકોએ તો ગાયન શુર ક
રવા માંડ્યું માટે હવે આપણે પણ ચાલો આપણું કામ
આરંભિએ.

(બંને જાય છે, ત્યાર પછી કળહંસ અને કળકંઠ ઉપર
નો ફૂલો ગાતા આવે છે).

(છતિ પ્રસ્તાવના).

કરુણાવજ્રાયુધ નાટક.

પ્રમમ અંક.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ રંગભૂમી.

પાત્ર.

કળહંસ અને કળકંઠ.

વિષ્કંભક.

કળકંઠ-સખે કળહંસ, તું કહે છે તેમજ છે. સાંભળ,

દાહરે.

પૂર્વજન્મનું પુન્ય, તે કામણુ વશ કરનાર;

ખેદયુક્ત શ્રમ કાં કરો, વૃથા આળપ્યાળ. ૧૫

કળહંસ-સખે કળકંઠ, તારૂં વચન સર્વને સત્ય મા-
નવામાં આવે છે તેજ રીતે આ કૃળ (વજ્રાયુધ નાટક)
પણ પૂર્વના પુન્યેજ મળેલું છે. જીવો!

મંગળાવતી વિજય નામની પૃથિવરૂપી સ્ત્રીના મુખ
વિષે તિલક સમાન “રત્નસંચયાનગરી”ના પતિ મહા-
રાજા “ક્ષેમંકર”ના કમળરૂપી કુળ વિષે સૂર્ય સમાન તે-
જરૂવી, જેણે ચોરાશી લક્ષ હસ્તિઓસહ (ચતુરંગીશોના)
ચારે દિશાઓ જીતેલી છે, તે સ્વામી શ્રીવજ્રાયુધ, આ
પૃથિવનો સ્વામી છે.

આર્યાગીતિ.

અખંડ ભુજબળ જેનું, તે વજ્રાયુધ છ ખંડને જીતી;
આબ્યોછે ફરિ પાછો, જેને રહિ છે દયા વિષે પ્રીતી. ૧૬
જળી જીવો,

તેજ વિના જે નેત્રે, નિર્ણય છે તે છે ચિન્નય જેવું;
પ્રુન્ય વિના જ્યમ ઝવિક્રમ, નહિ છે વિક્રમ ષવિક્રમ તે કેહેવું. ૧૭

કળકંઠ-સખે કળહંસ, ચાદ ભુવન વિષે વિચરતાં
સવિતા જેવા તેજસ્વી છે જે, તેના ચરણારવિન્દની સેવા
કરવા માટે દેવના વૃન્દો ઇચ્છા રાખે છે તે ક્ષેમંકર આ
કરૂણા વજ્રાયુધના પિતા થાયછે?

કળહંસ-ખીજું શું?

કળકંઠ-(હર્ષથી)

વસન્તતિલકાવૃત્ત.

સંસાર તાત જિનરાજ, પિતા છ જેના,
છે વૈભવો ૫વિષ્ણુધનાથ સમાન તેના;
એ ભૂપતી પતિ સદા નૃપ ઉત્તતીનો,
તે કાંન ૬ભાજન ૭અગોચર સમ્પત્તિનો. ૧૮

દાહરે.

શેષ દંડ ભૂવિ છત્રને, સાગર આલર રૂપ;
તે છત્ર શિર શોભે સદા, કળસરૂપ આ ભૂપ. ૧૯
કળહંસ-સખે, અટલુંજ નહિ પણ,

૧ પ્રકાશ વિના. ૨ આચરહિત. ૩ પરાક્રમ. ૪ કળરહિત.

૫ ઇન્દ્ર સમાન. ૬ પાત્ર અથવા વાસણ. ૭ ઇન્દ્રિયોનું
ગોચરપણું ન થઈ શકે તેવી સમ્પત્તિ.

વસન્તતિલકાવૃત્ત.

ખેંચી વિરન્ધિ ૧ખડિથી, નભ ગંગ રેખા,
આ ભૂમિમાં, શુ નૃપતી નથિ અન્ય દેખ્યા;
માથું ધુણાવિ કટકો ખડિ લે વિમારો,
નાખ્યો કડાઈ નભમાં શશિ તે પ્રકાશે. ૨૦

શિખરિણીવૃત્ત.

યશો છે તેજસ્વી ૧વિશદ અતિ, ખીજે નહિ ઘટે,
૨પ્રતીછંદો કંદો, શશિ ઉપકથા તેનિ નિકટે;
વનો છે પાખંડો ૩કુમુદ, પુનરૂકત ૪સુરશરીત,
સમસ્યા ૫પ્રાણેયં ૭પ્રતિકૃતિઠરેછેજ ૮શિખરી. ૨૧

કળિકંઠ-સખે તે કહ્યું તે ઉત્તમ છે. પણ—

દાહરો.

મૌઢા ભૂપો ખહુ થયા, થાશે, છેજ અપાર;
પરોપકારે આ સખો, થશે નહીં કે વાર. ૨૨

૧ આક અથવા ખડી.

ઉત્કૃષ્ટ ભૂપોની ગણના કરવા પછાત્તે હાથમાં ખડી લીધી
પણ આ રાજા જેવો ખીજે કોઈન દેખવે આકાશમાં તે ખડી-
ની લીટી ખેંચી જણાવ્યું કે ખીજે કોઈ નથી, તે લીટી આકા-
શગામિનીગંગા થઈ. પછી તે ખડીનો કટકો આકાશરૂપી
કડાયામાં નાખ્યો તે ચંદ્ર થઈને પ્રકાશે છે.

૨ સ્વેત. ૩ પરછંદો અથવા પડછંદો (કંદનું સ્વેતપથ્યું
જેના યશની આગળ પ્રતીછંદ છે). ૪ પોયછીનાં સ્વેત ખિસેલાં
નો તેના યશની સામે પાખંડ છે. ૫ ગંગાનું સ્વેતપથ્યું તેના
યશ સામે પુનરૂકત અથવા ફરીને કહેવા જોવું છે. ૬ ખરકનું
સ્વેતપથ્યું તે તો સમસ્યા છે. ૭ નકલ. કેલાસ. ૮ (કેલાશનું
સ્વેતપથ્યું તેના યશ આગળ નકલ છે.)

કળહંસ—(માયું ધુણાવીને)

આર્યાગીતિ.

પર ઉપકારે સીમા, સ્વારથ આ નહિ કદો આપ રાખે;
માગ્યે પ્રાણો આપે, તે શું, ભૂપતી અન્ય નહિ આપે? ૨૩

[આશ્ચર્યપણે ક્ષણમાત્ર ઉભો રહિ વિચાર કરીને]

સખે કળકંઠ, પ્રથમ હમણા માંડું ડાઁયું નેત્ર ફરકીને
પછી જમણું ફરકેછે તેથી મારા લક્ષમાં આવેછે કે, પ-
રોપકારના વ્યસની આ સ્વામીનું આઘમાં અશુભ પણ
પરિણામે શુભ છે. માટે ચાલો, પાપરૂપી રોગ મટાડવા
માટે અતુરદશીની રાત્રિયે ઔષધ સમાન પૌષધશાળામાં
પૌષધવ્રત ધારણ કરેલુંછે જોણું; અને તે વ્રત પાળવા પછી
પૌષધશાળાને આંગણે સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થઈ
ને પુરૂષોત્તમ મંત્રી સાથે, ધર્મમુર્તિ ધર્મગોષ્ઠીમાં પ્રત્યક્ષ તત્પ
ર છે એવા સ્વામી પાસે જઈએ.

[બંને ઉતાવળા જાયછે અને પડેા પડેા.]

વિષ્કંભક સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૨ જો*

૨થળ.

પૌષધશાલાનું આંગણું.

પાત્ર*

રાજા, મંત્રી, વૈતાણિક અને નારંગક.

રાજા-

માલિનીવૃત્ત.

અધટિત કર્મો તે તાપ લોકો તજ્જને,
સલિલ શિતળ શાન્તી ધર્મક્રીયા ભજ્જને;
કુગતિ યુવતિનું છે નાચનું સ્થાન નિદ્રા,
સુકૃત સમય વેરી ત્યાગવી દુષ્ટ તંદ્રા. ૨૪
મંત્રી-દેવ ધર્મનો પ્રભાવ એવો છે?

રાજા-પ્રધાન,

શાર્દૂલ વિક્રીડિતવૃત્ત.

જેના દ્વારવિષે દયાળ જનની છાતીયિ છાતી અરે,
ધૂમે છે ગજ મૃદ આઙ્ગુળ ધણી કીડા ધણી તે કરે;
ગાતા અંદિ ગિરા પિયૂષ સમ તે નિદ્રા પ્રભાતે હરે,
તેવા વૈભવ દ્યોતમાન સધળા ધર્મો પ્રભાવે ખરે. ૨૫

(નેપથ્યમાં)

૧ પાણી. ૨ આળશ્ય. ૩ સમુદ્ધ અથવા ટોળાં. ૪ ગવેયા.
૫ વાણી. ૬ અમૃત.

વૈતાળિક-જય જય, નીતિ રૂપી કમળને પ્રકાશ
કરનાર સૂર્ય સમાન્ અને પ્રચંડ પ્રતાપની સ્મૃત્તીવડે સમગ્ર
પ્રતિવાદી રાજાઓના યશરૂપી સરોવરો જેણે શોષણ કરે
લાં છે એટલુંજ નહિ પણ ખળવડે શોષનો પરાજય કરેલો
છે એવા હે રાજાનું, આ પ્રભાતનો વખત થયો છે.

માલિનીવૃત્ત.

વિપુલ જગતમાં જે રઘવાન્ત વિમિથ્યાત્વરૂપી,
જિનપતિ રવિ ગોથી છતિયા સર્વ ભૂમી;
પલવિક કમળને તે બોધતા એક સાથ,
જિનપતિસહ ઉગ્યો દ્યુપક્ષિની પ્રાણનાથ. ૨૬
વળી,

વસન્તતિલકાવૃત્ત.

આ ભાનુ તેજ પડવે પુજ્ય વદન્તિ દન્તે,
વ્યર્થક્રિકા જયરમા કરિ તેથિ ખન્તે;
ક્ષીલાખજ જાણિ કરિ તર્કરૂર રાગ અંગે,
જાણે સુતેથિ દિશતા નરદ રકત રંગે. ૨૭

૧ ખહૂ અથવા ધણું. ૨ અંધારું. ૩ અન્નધર્મીને મિ
થ્યાત્વ કહેવાય છે. ૪ ગોકિરણ, અને ગોવાણી. ૫ જેનું
કલ્યાણ થનાર છે તે. ૬ કમળ. ૭ સૂર્ય. (ખહુ મિથ્યાત્વ અને
અંધારું દુરથવા બલિકોને વાણીવડે જિનપતિ અને અંધારાને
કિરણ વડે સૂર્ય; એ બંને (પ્રભાતે) એક સંગાથે બોધ કરતાં
ઉદય પામ્યાં.)

૮ હાથી. ૯ શેયા. કમળ લીલા તં આરામચેર અથવા
કુરસી. રૂપેય રકત અંદનનો. નદાંત.

(તારા હાથીના દાંતે સૂર્યનું તેજ પડવે જય લક્ષ્મીએ લીલા
થવા માટે લીલા કમળરૂપે દાંતને આરામ કુરસી જાણીને
અંગે રકત અંદનના લેપસહ સુતેથી હાથીના દાંત રાતા દેખાય છે
એવી ઉત્પેક્ષા કરી).

વળી,

શિશ્વરિણીવૃત્ત.

પ્રતીવાદી ભૂપો 'અચળસમ, તું તે શિર ચ્ચવી,'
ખરો વજ્રાયૂધઃ ક્ષિતિય શિર જે' મંડન રવી;
દરીદ્રીનો દાતા તુજવિણ ખિન્ને ભૂપતિ નથો,
પ્રભાતે જે ડશાશ્વત્ ચતુર, સુખ આપે જિનપતી. ૨૮

રાજા—(સાંભળીને હર્ષથી) અરે! અહિ કોણ છે.
(એક પુરૂષ હાથજોડી પ્રવેશ કરીને) દેવ, શું આજ્ઞા છે?

રાજા—અરે! નારંગક, આ વૈતાળિકને દશકોટી સુ
વર્ણ મહોર આપવા મારી આજ્ઞા છે એમ જિનદાસ ભં-
ડારી પ્રત્યે કહો.

નારંગક—જેવી મહારાજની આજ્ઞા.

(ભય છે).

પ્રથમ અંક સમાપ્ત.

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ

પૌષધશાળાનું આગળું.

પાત્ર*

રાજા, વિદૂષક, કળકંઠ, કળહંસ અને મંત્રી.

(નેપથ્યમાં)

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જો આ ભાતુ અકાશ*કુંજ*દળ લેજ્યોત્સના દહી સાથમાં,
તારા ભાત પ્રભાત મારગ વિષે ખાતો ઉભો હાથમાં;
આ જવાળાથિ તપેલ લોહ સમજે ગોળો શશી આથમે,
જાણે કાકનિ દ્રોણ પાછળ ચડી અંધાર તેહું ભમે. ૨૯
(સર્વ સાંભળીને હસેછે).

રાજા—આ વચનની રચના ઉપરથી ઝાળખાય છે
કે જાણે કમેલકમુખો (ઉંટમુખો) આવતો હશે!
(વિદૂષકને પ્રવેશ કરતા દેખીને)

કળકંઠ—(કળહંસના કાનમાં) મિત્ર,

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જો! આ િયાપસમાન વક્ર પગને કેલ્યો ખપવી મધ્યશી,

૧ કમળ. ૨ પાંદડું. ૩ અજવાળું. ૪ ધનુષ. ૫ જવળ અ
થવા ખાંડું.

*તુંદી જેનિ મદંગ આકૃતિ અને છાતી મુઠી સદશી;
સૂકેલા લુજ ફૂંચંસ દુર્બળપણે છે †તુંડ વાંકું ખહું,
†શ્રીવા દુંકિ ધણી વખાણ કરવા શું અંગ તેનું કહું? ૩૦

કળહંસ-(સાંભળીને હસે છે).

વિદૂષક-(પોતાનો જમણો હાથ ઊંચો કરીને) અ
હો મહારાજ, આપનું કલ્યાણ થાવ.

રાજા-(હસીને) મિત્ર, ભલે પધારયા.

વિદૂષક-(વાંકી ડોકે ચાળા કરતો હસીને) આહા!
હા !! હા !!! રતી પ્રસંગે ચતુર એવી પોતાની પ્રાક્ષણી
સાથે મનુષ્ય જન્મમાં ફીડાનું સુખ ભોગવનાર મારા જેવા-
ને ભલે પધારવુંજ ઘટે છે! પણ ધર્મરૂપી વળગેલા ભૂતથી
ચિત્તભ્રમ થઈને પર્વણી તિથિઓ (પંચમી, અષ્ટમી, ચતુર્દશી
આદી) ની રાત્રીઓમાં બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરનાર અને
પૌષધશાળારૂપી કારાગ્રહમાં આગોટનારને-”

રાજા-(વાક્યના અપૂર્ણપણાથી હસીને) મિત્ર,
આ વખત તમારા પુરાણની પૌથી સંકેલીને મૌનવ્રત ધા
રણ કરો.

વિદૂષક-ઠીક (નમ્રતાથી ખેસી જાય છે તે દેખી
સર્વ હસેછે).

મંત્રી-(પ્રથમ અંકનો ચોવીસમો શ્લોક રાજાનો
ખોલેલો તે ખોલીને રાજા પ્રત્યે) મહારાજ, આપની એવી
આજ્ઞા છે, પરંતુ અન્યદર્શનિય પણ પોતાના સ્વધર્મ વિ
ષે કુશળ હોયછે ત્યારે તેને શું પાપી કહેવાશે?

જીવો,

રાહરો.

પોતાના ધર્મે કુશળ, અગ્નિહોત્રિ, કશાઈ,

*પેટ. ફૂંચાયાના ખભા. †માડું. †ડોક અથવા ગરદન.

પાપી કે'તાં મારવા, ખન્ને આવે ધાઈ. ૩૧

૨૧જી-મંત્રી, જે ધર્મનો માણસ, ધર્મના કાર્યમાં ત
ત્વનો કાંઈ વિચાર કરતો નથી તે ધર્મ ગાહરિયો પ્રવાહ છે.
જીવો,

મન્દાક્રાન્તાવૃત્ત.

પ્રજાહીના મલિન મનના દંભથી ધર્મ ધારે;
ક્યાંછે તેનું સુકૃત પણુ તે કુષ્કતોને વધારે;
જાણીને જે રચનળ વનમાં ધર્મ માની ધરેછે,
દેવો સામે પર્યુજ હણુતા ધર્મ શું તે કરે છે? ૩૨
માટે વધારે શું કહેવું?

ઉપેન્દ્રવજ્રાવૃત્ત.

અરે! પરાનો વધ આદરીને
જવાજ ધૂરછે ઉચ્ચમરા વતી જે
૪શીઠીકરી ભસ્મતણી પછી તે
ક્યાંથી ચહાશે પનગ ઉપરે કે? ૩૩

દ્વાહરી.

હિંસા માને ધર્મ તે, મૂરખમાંહિ મનાય;
ખાળક થાપે દેવ જ્યમ, ધૂળી દેરા માંય. ૩૪
જેનધર્મ આદીતણો, રક્ષક જીવ ગણાય;
દ્વાદી ભેદી નવસકે, ઉચ્ચનળ જેમ ગજરાય. ૩૫
સ્વર્ગ મોક્ષનો સમ્યતિ, કારણ કરણા રૂપ;
કર્મ તાપ સત પ્રરૂપના, ટાળે તે લજમૂત. ૩૬
જેનધર્મ વિંણુ ધર્મ ખહુ, જગમાં જેહ મનાય;

૧ ખુદિ. ૨ અગ્નિ. ૩ સ્વર્ગલોક. ૪ નિશ્ચેણી. ૫ પર્વત.
૬ વાદ કરનાર જીતીસકે તહિ. ૭ પર્વત. ૮ મધ.

ભિહુક ઢાંકે કાયપણુ, જીરણુ વસ્ત્ર ગાણાય. ૩૭

કળકંઠ.—(મોહું આહું કરીને કળહંસના કાનમાં)
મિત્ર, જો,

દાહરો.

નિપુણ મંત્રિયે ભૂપના, રાણી વચન આવાર;

અહંદ શિંગ સમ થઈ ગયો, રોમાન્ચિત નિરધાર. ૩૮

કળકંઠ, (મંત્રી સામે જોઈને માથું ધ્રુણાવે છે).

મંત્રી—દેવ, અન્ય ધર્મની કથા કહેવાની કાંઈ
જરૂર નથી.

જીવો,

દાહરો.

સર્વ ભૂત પ્રાણી વિષે, દયા મુખ્ય છે ધર્મ;

આત્માને કયમ ફલવો, કરિ ઉપવાશો કર્મ. ૩૯

રાખા—પ્રધાન, એમ નહિ જીવો,

દાહરો.

તાવ કર્મ એ પ્રાણિને, સરખા દુઃખ દેનાર;

ખસે નહિ ઉપચારથી, ૧અન શનથી હઠનાર. ૪૦

વળી,

કર્મ હઠે નહિ તપવિના, તપથી સમ્યતિ થાય;

સકર્મક પ્રાણીથી કદિ રશાશ્વત સુખ ન પમાય. ૪૧

વિદૂષક—(હસીને) મહારાજ, તમને તો આ ધર્મરૂપી
પિશાચે પકડી પાડ્યા છે તેથી ખરખરાટ વધી પડ્યો છે, પણ
હવે બંધ રાખો, કારણ કે સાંભળીને મારા કાન અને
માથું પાકી ગયાં છે.

સાંભળો!

૧ અન, ન આવું તેનું નામ અનશન. ૨ સુખ, કદી ના
શ ન થાય તેવું નિરંતર.

ઉપેન્દ્રવજ્રાવૃત્ત.

ખાતાં પિતાં જે, મનુષ્યો મરેછે,
ખાતાં પિતાં તે, ફરિ અવતરે છે;
ભૂખ્યાંજ પ્યાશાં જન જે મરેછે,
ભૂખ્યાંજ પ્યાશાં ફરિ અવતરે છે. ૪૨

રાજા-(હસીને) મિત્ર,

૧ઉઘાનમાહીં રસહકારની તે,
રક્ષા વિનાના ફળ ક્યાંથિ લેશે;
રક્ષા કરયાથી ફળ શ્રેષ્ઠ જામે,
વિના તપે મોક્ષ ફળો ન પામે. ૪૩

વિદૂષક-મહારાજ, આપનું વચન સર્વજનને હિ-
તકર્તા છે પણ જે છાયા વિનાનું આડછે તે શું ફળ આપે?

રાજા-સ્વર્ગ મોક્ષના સુખરૂપી અનંત ફળો આ-
પનાર કલ્પવૃક્ષરૂપી તપ છે.

વિદૂષક-(હસીને) હા! હા!! હા!!! મહારાજ, આ
પતો ખરેખરા મુખનાજ શિરોમણી છો!

જીવો,

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

પૂર્વાભ્યાશયિ ભોગવોછ ઉવસુધા અન્તઃપુરે સુન્દરી,
શ્યામાટ નિજ આતમા દુષ્પિ કરો ધર્મો ધણા આદરી;
ધૃત્ત રાખિ છ સ્વર્ગ મોક્ષતણિ તે શુંછે ખરી થાંભલી,
મૂકીને સુખ રોપરો શું વિટીથી ઝખદ્રો કિંવા આંખલી. ૪૪

રાજા-(હસીને) મિત્ર, તારૂં નામ કમેલક મુખ છે
અટલે તારાં વચનો પણ તેવાંજ છે; વળી તું ધર્મ રહસ્ય

જાણવાને અયોગ્ય છે. માટે મન વાણીથી અગોચર એવું
જે મોક્ષનું સુખ, તે સંબંધી વાત ખાત્રુપર રાખીને મિત્ર
તાના હૃદયથી કાંઈક તને ઉપદેશ કરુંછું તે સાંભળ!

શિશ્વરિણીવૃત્ત.

ધણા બુદ્ધિહીના, ^૧તુહીન કણને દેખી દરભે,
કહેછે રૂપારઃ જરૂરપણથી ખૂબ ગરવે;
અનંતા જે મોક્ષો સ્વરગ સુખને તુચ્છ ભણિને,
વખાણે છે મૂર્ખા જગત દુખતે સુખ ગણિને. ૪૫
વિદૂષક-(હસીને) હા! હા! હા!!! મહારાજ,

દાહરો.

કાણે દેખ્યું સ્વર્ગ સુખ, ભવિષ્યનો આધાર;
ત્યાગે કરની વસ્તુને, લેવા કહિ કોવાર. ૪૬
રાજા-(હસીને) મિત્ર,

ઉપેન્દ્રવજ્રાવૃત્ત.

ભુવો! ડકીઓ કર ખીજ રાખી,
પ્રુસી થશે કાદવમાંહિ નાખી;
નકી કરેછે કૂળનુજ ક્યાં તે,
મળે નહિ કે મળશેજ આતે? ૪૭

વિદૂષક-(થાકીને) મહારાજ, આપ તો પ્રધાનની
સાથે ધર્મનો વિચાર કરો, અને અમે પણ અમારી પ્રા-
ણહીના કમળ જેવા મુખનું ધ્યાન ધરિએ છિએ.

(પલાંઠી વાળીને તેમ કરેછે તથા સર્વ હસેછે).

(નેપથ્યમાં)

૧ એસ અથવા કાર, અથવા ઝાકળ.

૨ સમુદ્ર. ૩ ખિડુતા.

શાદૂલવિક્રીડિત.

જેની યચાડ સુગંધિ તે મદજળે, છે રપંક દ્વારે અતી,
એવા છે ગજ વૃન્દને વિનયથી આવે નૂપો વેગથી;
તેના ભસ્મ સમાન આનન વળી માથાં નમ્યાં લાજથી,
એવા ભૂપતિ દેખવા પુરજનો ટોળે મળ્યા હાસ્યથી. ૪૮

વિદૂષક-(સાંભળીને કૌતુકથી) મહારાજ, સિંહ
દ્વાર વિષે ઉભેલા રાજાઓની ખીજ લોકો મરકરીયો કરેછે
માટે હું પણ જોવા જઊઁ?

રાજા-મિત્ર, ભલે પધારો.

વિદૂષક, (ઉતાવળો જાય છે).

મંત્રી-(મનમાં વિચાર કરીને) ખળતો ભડકો આલ
વાયો તો ખરો!

પ્રવેશ ૨ જોઈ

સ્થળ

ગૌષધશાઢાનું આંગણું.

પાત્ર*

રાજા, વિદૂષક, મંજરિક અને મંત્રી.

(નેપથ્યમાં)

રક્ષણ કરો! રક્ષણ કરો! માડું રક્ષણ કરો!

૧મનોહર, રકાદવ અથવા ગારો. ઉગ્રાદાં.

રાજા—(વિસ્મયપામીને) અરે! આ ખિચારો કમેલક મુખો
લુમ પાડતો આવેછે કે શું?

[કમેલક મુખો હાકિતો ઉતાવળો પ્રવેશ કરીને]

મહારાજ, માફ રક્ષણ કરો! રક્ષણકરો!!

રાજા—મિત્ર, બીહીશ નહિ, શુંછે તે કહે?

વિદૂષક—(ભરેલા સ્વાસથી) હું ઉતાવળો ઉતાવળો
જતો હતો એટલામાં જેણે હાથમાં દંડ લીધો છે તે જમ
ના જેવો બીહામણો સિંહદ્વારમાંથી મને મારવા માટે મા
રી પંછવાડે ધાયો આવેછે.

[સર્વે નેપથ્ય સાથે જોઈને આશ્ચર્ય પામીને એ -
ટલામાં હાથ વિષે સોનાની છડી બધ પ્રતિહાર
પ્રવેશ કરેછે તેને જોઈને.]

રાજા—(વિદૂષક સામે હસીને) આ તારો જમ કે?

વિદૂષક—હા! (એમ કહી તેના સામે જોઈને ભય-
ભીત થઈ રાજાના પગમાં સંતાઈ જાયછે.)

રાજા—(હસીને) અરે! આ જમ નથી પણ પ્ર-
તિહાર છે.!

વિદૂષક—(તેના સામે જોઈને) હા, હા મેં આગળ્યો
એતો પ્રતિહાર છે જમ નથી. (સર્વે હસેછે).

મંજરિક—(પ્રણામ કરીને) મહારાજનો જય થાઓ,
દેવ, શુખાહુ, યુગખાહુ એ આદી સર્વ રાજાઓ આપના
દર્શનની આતુરતાથી સિંહદ્વાર વિષે ઉભા છે તેને માટે
શું આજ્ઞા છે?

રાજા—મંજરિક, બ્યાં શુધી હું સભામાં ધર્માસને
ખેસવા માટે આવું ત્યાં શુધી તેને ત્યાંજ ઉભા રહેવા દે.

મંત્રિક—જેવી મહારાજની આજ્ઞા (એમ કહીને જાય છે).

(નેપથ્યમાં)

માલિનીવૃત્ત.

નથિ સમય વદેછે દ્વારપાળોજ રીશે,
નૃપ સકળ સુણીને લાજ પામ્યા અતીશે;
ધવળ મણિ અલિદે દેહની છાંય દોરયે,
મલિન વદનથી તે ઉતરયા જેમ સીશે. ૪૯

રાજા—(તે વાત કાને ન ધરતાં) મંત્રી, હવે તમારે કાંઈ કહેવાનું છે?

મંત્રી—દેવ, આપની જેવી આજ્ઞા થઈ તેમજ છે પણ રીત તો એવી છે કે,

દ્વાહરે.

એક પાદ યુધ મકિને, ખીજે ધરે નિદાન;
અન્ય થાન જોયા વિના, ત્યાગે નહિ નિજ થાન. ૫૦
ન્યાય તો એવો છે!

વળી,

ઉત્તમ કૂળ જે તપતાણું, દેખ્યા વિના પ્રત્યક્ષ;
સુખ વિષય કુણ ત્યાગશે, તે કહો ધર્માધ્યક્ષ. ૫૧

વળી,

માટે દેખાડો પ્રભૂ, પ્રત્યક્ષ કૂળ જો હોય;

રાજા—પ્રત્યક્ષ કૂળ તો તેજ છે, કહું જો સંશયહોય. પર શાંભળો!

૧ આટલા સ્ત્રોત્ર મણીના. ૨ કાચનો સીશો. (સ્ત્રોત્ર ના આટલામાં ઉદાસ થયેલા રાજાઓના ચેરા દેખાય છે તે.

શિખારિણીવૃત્ત.

૧ પિનાકી “નારી” ‘અ’ વચન કદિ કાને ન ધરતા,
 થયા તે ગૌરીના, તપ ખળવડે દાસ ભરતા;
 જટા છટી શંભુ નમન કરતાં ગૌરિ પદને,
 વહી ગંગાધારા વિમળ કરતી પાપિ જનને. ૫૩
 સજીવને તો અમજ છે અને નિર્જીવને પાણુ—”

આર્યાગિતી.

પ્રતક્ષ કૃણ દેનાર, ‘કષ્ટ’ કલ્પતર આ લોકે પોતે;
 જ્યમ સોનુ રવન્હિ તાપી, વનિતા અપાણીગ્રહણુ કરે જો, તે. ૫૪
 માટે મંત્રી,

દાહરે.

અસાર વસ્તુજ દેહિમાં, ‘ખે’ શુણુ સાર ગણાય;
 તપ કરવું ને પ્રાણુથી, પરોપકાર કરાય. ૫૫
 (પ્રધાન મુન્ય થઇ બેસી રહેછે.)

પ્રવેશ ૩ જો*

સ્થળ.

પૌષધશાઢાનું આંગણું.

પાત્ર*

રાજ, મંત્રી, વિદૂષક, કળહંસ, કળકંક, ર્યેન, પા-
 રાપત અને લોકો.

૧ મહાદેવ. ૨ અગ્નિ. ૩ સ્ત્રીનો હાથ પ્રરૂપ, પકડીને પરણે છે તેનું નામ પાણીગ્રહણુ છે, તે રીતે સુવર્ણ અગ્નિમાં તપવાથી નિર્જીવ છતાં કંકણુ ખનીને પાણી ગ્રહણુ કરે છે.

(નેપથ્યમાં)

(પરસ્પર ઘાડ સંબંધે અડેલાં ૧પળારા વાળા ૨પ-
ળારા વનની કુંજમાંથી નિકળતા વર્ષાઋતુના પવિત્ર ૩જ
ળધરના સરીખો જેનો નાદ છે એટલુંજ નહિ પણ પૂર્વ
ઈન્દ્રના મુકેલા વજ્રથી ત્રારા પામેલા મૈનાક પર્વતની પાં-
ખોની ઝડપ સમાન જેનો શબ્દ છે તેણે સર્વલોકોના
કાનને બહીરપાણું પ્રાપ્ત કરાવ્યું હોય એવો શબ્દ સાં-
ભળીને સર્વલોકો ભીતીવડે વિસ્મય પામતા હોય એમાં!!)
(વળી નેપથ્યમાં મોટા અવાજ થાયછે તે સાંભળીને)

રાજા—(તર્ક કરીને)

શિખરિણીવૃત્ત.

અરે! શું આ બાળે ૪અનળ પુરમાં ૫ગેહ સરવે,
તથા પાડેછે કે ગજ મત થયેલોજ ધરને;
ખરે હાહાકારે પુરજન પુકારેછ સઘળા,
હહા! મારા ચિત્તે ભયપ્રદ થયા ખેદ પ્રખળા. ૫૬

(વળી નેપથ્યમાં)

અરે, આ દુષ્ટ કામ કરનાર મને મારવા મારી ૫-
છવાડે આવનારને પકડો! પકડો!!

લોકો!—પકડોચો! પકડોચો!! અરેરે! આ આગળ
ચાલનાર ગરીબને મારી નાખ્યો! મારી નાખ્યો!!

રાજા—(ધણે કોપાયમાન થવે પોતાની બ્રકુટી ઊં-
ચી ચડી તેથી કપાળમાં રેખા પડેલી હોય એવે રૂપે)
અરે! સમુદ્રરૂપી ૬દુકુળવાળી પૃથિવનું હું રક્ષણ કરું છું

૧ પત્ર અથવા પાંદડાં. ૨ આખરા. ૩ વર્ષાદ. ૪ અગ્નિ.
૫ ધર. ૬ વજ્ર.

તેમ છતાં આ, મારી નગરી વિષે આહું દુઃખ કામ કોણ
કરેછે? અરે! કોઈ છે કે? લાવો મારું ખર્ગ!

મંત્રી-(મનમાં)

આર્યાગિતી.

થયો અંધ શાન્તીથી, તોપણ પુરજનના કોલાહલથી;
શૌર્યાગ્નિ સ્વામીને વૃદ્ધી પામ્યો કૂરો આજ ક્યાંથી? ૫૭
[પુરુષ પ્રવેશ કરીને રાજના હાથમાં ખડ્ગ અર્પણ
કરેછે તે પ્રલયકાળના અગ્નિની જ્વાળા સમાન
ધ્યાનમાંથી જન્મી બહાર કાડતે]

વિદૂષક-(ભય પામ્યાથી શરીરે કાંપતો) મને
ખીક લાગેછે!

[અંધ કહી સત્વર સિંહાસન નીચે પેસી જવ
લાડા હસેછે.]

કળહંસ-(આડું જોઈને) મિત્ર કળકંઠ, જો! જો!

સમ્બરાવૃત્ત.

વૈરીને કાળ જેવું જીવ્ય ઉદધિ સુતા(ને) જેમ કસ્તૂરી ભાસે,
શાખા કોપ રુદ્રમોની પ્રખળ અપરગિનું શૃંગ જેવું કપાળે;
દેખાતું શૌર્ય દીપાજ્જનસમ કિરતી પકુંજના દનાળ જેવું,
કાન્તીછે ઊનીલ, સિન્ધુ કમળસમ ખરે! ખડ્ગ શોભેછે તેવું. ૫૮
કળકંઠ-મિત્ર કળહંસ,

* ૧ લક્ષ્મી. ૨ વૃક્ષ. ૩ ગેડાનું શિંગડું. ૪ શૌર્યરૂપી દીવાના
અંજન જેવું. ૫ કમળ. ૬ નાળ, કમળની દાંડી. ૭ શ્યામ
કાન્તી સમુદ્રના કમળ જેવી.

ઉપેન્દ્રવજ્રાવૃત્ત.

૧ કૃપાણુ પદે રૂપથ બે પડ્યાછે,

તે સ્વર્ગ વૈકુંઠ જવા જડ્યાછે;

કંઠકતી ગુચ્છ તેમાં દિશેછે,

જાણે પદો ભૂપ ગમ્મેલના છે. ૫૯

કળાહંસ—મિત્ર કળકંઠ, તેં ખહુ ઉત્તમ કહ્યું.

મંત્રી—રાજ કાન્તીના સમુદ્ધર્થી પોતાનું ખર્ચું ધુ-
ણાવેછે તે જોઈને, (મનમાં)

શારૂલવિક્રીડિત.

ઉપારોના સહુ ભૂપને ભુજગ છે રૈયો ષરમાનો ખરે,

રાંચામે હદ ક્રોધ કંઠ જગમાં જવાળાતણો ધૂમરે;

કીર્તી ૫ ગુદિમનિ દ્વારિનીક સરખી વેણી રમાની રમે,

શૌર્યે છે કમળા ઓગળકર સમું ખાંડું અરીને દમે. ૬૦

(વળી નેપથ્યમાં.)

ઉપેન્દ્રવજ્રાવૃત્ત.

વજ્રાયુધઃ હું શરણે છું તારે,

ઉચ્ચે સ્વરે દીનપણે પુકારે;

ધાવોજ! ધાવો!! સહુ લોક વારે,

‘આ’ કૂર પક્ષો મુજને વિરાડે! ૬૧

૧ ખડ્ગ, અથવા તરવારના પટમાં. ૨ રરતા. (તે ર-
સ્તામાં કમળની આકતીવાળાં ઋવેરનાં ચુંછળાં દેખાયછે તે જાણી
તે ખડ્ગવડે તે રાજાએ ખીજ રાજાએને સ્વર્ગે આકસ્મા હાય
તેના પગલાં જોવા ગુચ્છ દેખાયછે.)

૩ સોમાથી અડધી સીમાવાળાને. ૪ લક્ષ્મીનો. ૫ વૈભી.
૧ પાણી. ૭ હાયણીની મુંઠ નેવું, (લક્ષ્મીરૂપી હાયણી).

ગગનપંથે કરુણામય શબ્દ સાંભળીને પોતાના હા-
થમાં ખડ્ગ લઈ રાજ સિંધપણે સિંહાસન ઉપરથી ઉઠેછે,
એટલામાં પછવાડેથી ધનુષની પશુછમાંથી છુટેલા ખા-
ણના સણસણાટ જેવા શબ્દોવડે દિશાએને વાચાળ
કરતો અને હે! શરણાંગત વસણ! હે, મહારાજ! માં
રક્ષણ કરો! રક્ષણ કરો!! એમ ખોલતો, પોતાની પછ-
વાડે શત્રુના ભયથી પોતાના શરીરનો સંકોચ કરેલોછે
અને તે ધ્રુજતો અપળ નેત્રે તથા નીકળતા ઘણા શ્વાસો-
શ્વાસના વેગે ઘેરાએલા પવનવડે જેનું ગળું ઊંચુંનીચું
થાયછે એવી રીતે ખળહીણ અને સર્વ પક્ષિઓમાં ગરીબ
એવો એક પારાપત પક્ષી રાજના ખોળામાં આવીને સં-
તાઈ બયછે!

ત્યાર પછી જેમ હાથમાં વજ્ર લેઈને અમરેન્દ્રની
પછવાડે ‘શક્રેન્દ્ર’ દોરતો હોય તેની પેઠે એક રૂચેનપક્ષી
આવીને કહેછે કે હે રાજ, ખર્જ-પકડવાનો ઢોંગ મૂકી
દઈને માં ભક્ષણોડી દે, એમ ખોલતો પ્રલયકાળના પવન
સમાન જેનો વેગ છે, એવો જંગમકાળની પેઠે તેની પ-
છવાડે દો-ડતો આવેછે તેને દેખીને,

૨. પારાપત-(દોનતાથી રાજને) હે અન્યાયરૂપી
અગ્નિના નીર, નીતિરૂપી આશ્રવનના કીર, સહસ્રાવધી
ગુણથી વ્યાપ્ત ગંભીર, પરોપકારી શરીર, ધીર, પ્રતિજ્ઞા
રૂપી પામેલા સમુદ્રના તીર, હે વીર, આ અધમ પક્ષીથકી
માં રક્ષણ કરો! હું તમારે શરણ છું!

૨. રાજ-(પોતાનું ખર્જ કળહંસના હાથમાં આપીને
પારાપત સામે પ્રતિજ્ઞા કરીને) અરે, ભયપીડીત, તું નિર્ભય

રહે! નિરંતર જગતના જંતુઓની યાચના કરનાર આ કાળના મુખમાંથી તને ખેંચી બહાર કહાડું છું.

પારાયત—(પૃથ્વીપર આળોટતો રાજાને પ્રણામ કરીને) મોટી કૃપા થઈ પ્રાણુદાતા.

પ્રવેશ ૪ થો*

૨૫૭.

પૌષ્પશાઝાનું આંગળું.

પાત્ર*

શ્યેન, રાજા, પારાયત, સ્થૂળપાદ અને વિદૂષક.

શ્યેન—(રીસથી)

ઉપેન્દ્રવજ્રાવૃત્ત.

રે, આપ છે આ ૧ખગ ભક્ષ માઈ,

રાજા—જો! તું હૃદમાં નથી ભક્ષ તાઈ;

આવેલ શરણે નહિ રાખશે જ,

શું ધર્મ ક્ષત્રીકુળનો છ અ તે? ૬૨

વળી,

રાજા—(હસીને) મિત્ર, કહું છે કે,

દાહરે.

શરણે આવ્યા છવને, કા'ડી આપે ઢાય;

લોભ દ્વેષ કે ભયવડે, રદ્દિજહત્યા શિર હોય. ૬૩

૨યેન-(કટાક્ષથી) રાજન, આર્યાગીતિ.

સફળ કરી માર્ગણને, સ્વેચ્છાથી તું ત્યાગ કરેછે રે;
તું ન્યાયી ના પાપો, વૈરી પેઠે હરેછ તુજથી કે? ૬૪

રાજા-ર્યેન પક્ષી, તારી બુદ્ધિ તો ધર્મશાસ્ત્ર ઉ-
પરાન્ત છે તેથી કહું છું સાંભળ!
દાહરે.

પૃથિવ, સાગર ચાર સહ, જીવિત દાન અપાય;
તે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ જો, અભયદાન કે'વાય. ૬૫

વળી,

તીર્થ, હોમ, તપ આદરે, આપે વાન્ધિત કોય;
અભયદાન સમ ફળ કઢી, પોહરા અંશ ન હોય. ૬૬

વળી,

ઉપેન્દ્રવજ્રા.

કાલ્યાણિ પિંછું તુજ પુચ્છથીરે,

કેવી થશે પીડ તુને શરીરે?

તેવી પિડા શું નહિ થાય તેને?

છે કાળની ભીતિ જિવ્યાનિ સૌને. ૬૮

માટે સમજ અને આ દુરાગ્રહ મુકી દે, જો એમ
પણ કહુંછે કે,

૧ સફળ = ફળસહ માર્ગણને કરીને સ્વેચ્છાવડે ધન,
પ્રાણ આપીને ત્યાગ કરેછે, ખીજી રીતે માર્ગણ એટલે બાણને
ફળવાણું કરીને પોતાની ધરણા પ્રમાણે હાથમાંથી છોડે
એવા તું ન્યાયીના પાપો તો તુજને, વૈરી સમાન બાણીને
તુજથી ડરતાં હશે કેમ? શ્રેષ્ઠ છે.

દાહરે.

કંઠે આવે પ્રાણ પણ, કરવું નહીં અકૃત્ય;
કરનારો થારો નહિં, અજરામર તે સત્ય. ૬૮

શ્યેન—મહારાજ, આ વાત સર્વ અનુભવની કહોછો તે નિઃસંશય અને દોષરહિત છે, વાહ! મહાપુરૂષનું વચન એવુંજ હોય! પણ હે, ભૂમીન્દ્ર, પરના પ્રાણવડે પોતાના પ્રાણનું પોષણ કરવું તેજ અમારો કુળાચાર છે!! એટલું નહિ પણ તે ગમે તો અકૃત્ય હશે તોપણ અમે તેને કૃત્યજ માનીએ છીએ.

દંઘું છે કે,

દાહરે.

જે નિજ કુળ આચાર તે, યુધ્ધજન કે'છે કૃત્ય;
તેથી ઉલટું જે કરે, તે કહેકું અકૃત્ય. ૬૯

રાજા—(હસીને) કુળાચાર જાણીને તું ત્યાગ કરતો નથી, ત્યારે કુળના અનુક્રમથી આવેલા દુઃખદારિદ્રાદિ—કને કેમ ત્યાગ કરેછે?

શ્યેન—(મનમાં ખેદ પામીને) રાજન, હવે તો હું કાંઈ જવાબ દઈ સકતો નથી પણ—”

આર્યાગીતિ.

ધર્માડર્મ વિચારો, ચિત્તે સ્થિર તે સુખી જનો ધારે;
ભૂખ્યે મરતો ધરમી, અકૃત્યો કરવાશું નહિ વિચારે? ૭૦
માટે ધર્મ સંબંધી વિવેક રહેવા દ્યો અને આ માંડ
ભક્ષપક્ષી આપો મને ક્ષુધારૂપી રાક્ષસી ખાય કરેછે.

[અમ્ર ખોલતો શ્યેન પારાપતની પાસે જાયછે,
તેથી પારાપત ભય પામીને રાજના સિંહાસન
નીચે પેસેછે એટલામાં અચાનક વિદૂષક ખીલાડને.]

થબ્દ કરીને ડરાવેછે તથા ધ્રુજતે થયીરે ઉડીને
રાજના સિંહાસને બેસીને—]

પાશવત—અરર! મને ઉપરા ઉપરી કષ્ટ કેમ પડેછે?

રાજા—(હસીને) મિત્ર વીર શિરોમણી, આ તપ-
સ્ત્રીને ડરાવીશ નહિ, (સર્વ લોકો હસેછે).

[પાશવત શ્યેનના સામું જોષને ભયવડે રાજના
વસ્ત્રમાં સંતાપ પેસેછે તથા રાજ બાળકની પેઠે
તેને હેથા સરસો આંખીને ^૧કાકપિંછના જેવા પુરછ
ગુચ્છ ઉપર હાથ ફેરવતા—]

દોહરો.

ખોતો રેનહિરે વત્સ તું, સરે ન તેનો અર્થ,
નિર્ભય થા, લેવા વિષે અમઘવા નથી સમર્થ. ૭૧

શ્યેન—(રીસથી) અરે રાજ,

અનુષ્ટુપ.

શું આ તારો સગો ભાઈ? ઇસાપત્ન્ય શું મને ગણે?
તેથી રક્ષા કરે તેનો? મુકીને મરતો મને? ૭૨
વળી, (શાન્ત થઈને)

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

હે, ^૧ત્રાતા વિણ હેતુ જેમ ખગને મૃત્યુ થકી ટાળશે,
તે રીતે મુજ રાખ સાધુ જનતો કોનું ન ખીગાડશે;
આ પાશવત ભીતિથી મુજ ખરે આઘ્યોછ તારા કને,
ભૂખ્યોને તરશ્યો હવે તુજવિના ખીજે જતું કયાં મુને? ૭૩

^૧ કાનસિયા અથવા કાન ઉપર વળેલા પાળનો સમૂહ
તેનું નામ કાકપિંછ છે.

૨ સ્નેહ વાચકપણે વત્સ બાળકને કહિએ તો આ લ.
૩ ધન્દ્ર. ૪ આરમાધ અથવા સાવકોભાઈ. ૫ રક્ષણ કરનાર.

રાજા-(સકારણ) અરે, કેાણુ રશોધયો છે ?
(સ્થૂળપાદ હાથનેડી પ્રવેશ કરીને)

સ્થૂળપાદ-દેવ, શું આજ્ઞાછે?

રાજા-સ્થૂળપાદ, આને માટે-

સ્થૂળપાદ-જેવી આજ્ઞા (નયછે).

—૦❀૦—

પ્રવેશ પ મો*
સ્થૂળ

પૌષધશાઢાનું આગણું.

—❀❀❀—

પાત્ર*

શ્યેન, રાજા, પુરૂષ, વિદૂષક અને મંત્રી.

શ્યેન-(રીસથી ભરેલો હસીને)

શાઢિનીવૃત્ત.

હે રાજા, આ ધર્મ તારો છે ત્રીજો,

જીવાડીને એક મારેછ ખીજો;

વળી, મો ખગાડીને-

હા! આ લાંખી આશ વાળાજ પ્રાણી,

ત્રાતા વીના નયછે તુર્ત જાણી. ૭૪

(એમ બોલતા ચક્રીઆધ મુઠ્ઠા પામ છે).

રાજા-(દયાલાવી એકદમ ઉઠીને) અરે, પાણી!

પાણી!!

પુરૂષ-(પ્રવેશ કરીને) દેવ, આ પાણી.

રાજા-(પાણી લઈને શ્યેન ઉપર રેડેછે અને વચ્ચે)

ના પક્ષવવડે વાયુ નાખે છે તેથી,
રચેન-(ચેતના પામીને મંદસ્વરે)

આર્યાગીતિ.

હુધાથિ પીડિત મારા, જતા પ્રાણ આ, વિના ભોજનેથી;
 હે ભૂપ, વાયુ નાખ્યે, નહિ સ્થિર થાશે સલીલ સિંચ્યાથી. ૭૫

રાજા-(મનમાં વિચાર કરીને) સ્થૂળપાદને આટ
 લી ખધી વાર કેમ લાગી?

(સ્થૂળપાદ, લાડુનો થાળ લઇને આવેછે તે દેખીને)

વિદૂષક-(પેટ ઉપર હાથ ફેરવતો સિંહાસન તળેથી
 નીકળીને) હા! હા!! હા!!! (હસીને) ભૂખ રૂપી અગ્નિવડે
 પેટ ખળી રહ્યું હતું એટલા માટેજ આ સ્થૂળપાદ લાડવા
 લાવ્યો છે ચાલો કીક થયું, હવે જીવીશ એમ કહી સ્થૂળ
 પાદ પાસેથી લાડવાનો થાળ પડાવી લેછે, તેથી સ્થૂળપાદ
 ઝાંખો પડી ઉભો રહેછે, અને સર્વ લોકો હસે છે.

રાજા-મિત્ર, પ્રાક્ષણપણાથી લલચાઇને અન્યાય
 રૂપી પાપ કરીશ નહિ.

વિદૂષક-(નેત્રમાં આંશુ લાવીને ગદગદકંઠે) મ-
 મહારાજ, આજ વિના કારણે કોપ કરીને મારી પ્રાક્ષણી
 એ માંડ ગળું પકડીને કહાડી મૂક્યો છે!

રાજા-(હસીને) હું જાણું છું આ, ખંધાય તારા
 વિચાર લાડુ લેવાના છે. વાર, હમણાં તને આપુલું પણ
 તે લાડુનો થાળ મારી પાસે લાવ.

વિદૂષક-વાર, અમારે તમારું પણ કહેતું માનતું
 જોઈએ,

[થાળમાંથી લાડવા કમળી લઇને ઠાલો થાળ રાજા
 ના હાથમાં આપે છે તે દેખી સર્વ લોકો હસે છે.]

રાજા-(અંખો થઈને) અરે, દ્વિજતી, વિજતીપાણુ
કર. આ, બિચારો શ્યેનપક્ષી ભૂખ્યે મરી જાયછે! હ-
મણી મશ્કરી કરવાનો વખત નથી.

વિદૂષક-(પેટ ભૂખ્યું કરીને) મહારાજ, જીવો!
જીવો!! હું પણ ભૂખ્યે મરી જઉં.

રાજા-(મનમાં વિચાર કરેછેકે આ દ્વિજતીને ગાળ
દેવાંથી પણ વિજતીપાણુ છોડનાર નથી તેમજ તેને પર
ની પોડા બદલ કાંઈ દયા આવનાર નથી માટે તેનાથી
વધારે વાત કરવાની કાંઈ જરૂર નથી પણ સમજાવીને
કહેવું શી છે) મિત્ર, પણ એક લાડુ તો આપ.

વિદૂષક-(એક લાડુ પોતાના હાથમાં રાખી શ્યેન
પક્ષીને) લે.

શ્યેન-(લાડુ સુંગ્યા પછી રાજા સામે હસીને)
ઉદાર શિરોમણી મહારાજ, આ શું છે?

રાજા-તે લાડુ છે.

શ્યેન-મેં તો કોઈ દીવરા તેનું નામ પણ શાં-
ભળ્યું નથી! એનો અર્થ શું હશે?

રાજા-હુધાતુરને મોદ (આનંદ) પમાડેંતેથી તેનું
નામ મોદક છે.

શ્યેન-તે અમારા જેવા જન્તુવો માટે નહિ
ખીજને. કારણ કે, અમેતો માંસનો અહાર કરનારા છીએ.

વસન્તતિલકાવૃત્ત.

હે ભૂપતી, અભયદાન તું આપનારા,
તૂકી ન થાય અનથી મુજ પ્રાણ પ્યારા;
હું માફ છું નિજ કરે ખગ જે વનોના,

તેનો અહાર કરતાં ભંડે ગ્રાસ ઉના. ૭૬
 (મધ્યાન્હ સન્ધ્યાનો વખત થવાથી)
 (નેપથ્યમાં)

સ્વર્ગધરાવૃત્ત.

મધ્યાન્હે ભાનુ તાપે ગજ યુથ નમતા આવતા શુંઢવાળી,
 પાણી ઝાંટયે ભિજેલી 'રચિર તરજટા શોભતી છે 'કુમાલી;
 ખોલ્યાં કાસારમાંના કમળરસ મધૂ ગંધ માધૂર્યવાળી,
 લોભાણા પાન્યમાના પથિકજનતાણી પીડ નાસેછ ભાળી. ૭૭
 વળી;

વસન્તતિલકા.

આરા હજાર 'સવિતા ઝકરના કરીને
 'નાભી સમાન વચમાં 'તરણી ધરીને
 'ધારા 'દિશો કરિ નભે ધરિ ચક્ર હસ્તે
 વસ્ત્રપર્ધા કરેછ તુજ ચક્રતાણી તું જો! તે. ૭૮
 વળી,

માલિની.

તરણુ તરણિ તેજે ભોમિછે આ તપેલી,
 પથિક જન તણી જો! ચાલતાં નારિ પેલી;
 અટ ચરણ ઉપાડે નૃત્ય આડંબરે તે,
 અજબ મુજ પમાડે તાલ શિક્ષા વિના એ. ૭૯
 મંત્રી—(કાન માંડીને સાંભળવાથી ખુશી થઇને) સા—

૧ મનોહર. ૨ વૃક્ષોની પંક્તિ. ૩ સૂર્ય. ૪ કિરણના. ૫ નાડી,
 ચક્ર વચે રહેછે તે. ૬ સૂર્ય. ૭ ધાર. ૮ દિશાઓ. ૯ ખરાબગરી.

ખાસ! માગધ સાખાસ!! તેં આ અપૂર્વ વાત સંભળાવી.
 (રાજાને) મહારાજ, મધ્યાહ્ન સન્ધ્યાનો વખત થયોછે.
 (સર્વે જાયછે).

बीजो अंक समाप्त.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.*

રથળ.

पौषधशाळानु आंगणुं.

પાત્ર.*

રાજા, રથેન, મંત્રી, વિદૂષક, દેવી (લક્ષ્મીવતી), પ્રિયંવદા,
 પુરુષ, કળહંસ અને કળકંઠ.

રથેન—(રીશ ચલાવીને) રાજા, મારા મોઢામાં
 આવેલો કેળિયો બહાર કરાવવાથી અને કાળનો વિલંબ
 કરવાથી હું બહુ પીડાયોછું માટે મને માંસ ભક્ષીને
 સત્વર તૃપ્ત કર.

રાજા—(આ વખત શું કરવું એવા વિચાર રૂપો
 ચક્ર ઉપર મુઠ થઈ ચડેલો મનમાં) અહો! કાર્યનું વિ-
 ધમપાણું આવ્યું!

શાર્દૂલવિક્રીડિત. (મનમાં)

ભૂખયે પીરિત રયેન માંસ વિણુ તો યાશે ન તૃપ્તી હવે!
આ પારાપત પાંખિને યમ થકી નિશ્ચે ખચાવો ભુવે;
વિચાર કરીને—

ત્ને પીન્ત પશુનું અણાય પળ તો પાપો ખાહૂ લાગશે,
રોમાન્યત સાથે ખુશી થઈને—

માટે આમિય માઈ રયેન મુખમાં આપ્યે ક્ષુધા લાગશે. ૮૦
(૧લી પ્રકાશમાં)

રાજા—મિત્ર રયેન, આ પારેવાની ખરોખર તોળી
નેતને માઈ માંસ આપુછું તેથી તૃપ્ત થા, પણ મરીશ નહિ.

રયેન—(મનમાં) અહો! ઇશાનેન્દ્રનું કહેવું તો
ખરોખર છે. આહા!! રાજા, શું તાઈ સાહસપાણું!!!
(પ્રકાશમાં) ભલે મહારાજા.

રાજા—(હર્ષથી ઉતાવળપણે) અરે, અહિં કોણુછે?
(નેપથ્યમાં)

એક પુરૂષ—આ હું છું શી આજ્ઞા?

રાજા—અરે કાંટો લાવીને આ કડે લટકાવ.
(પુરૂષ પ્રવેશ કરીને તેમ કરેછે)

રાજા—અરે, છુરી, છુરી?

[પુરૂષ છુરી લાવીને રાજાના હાથમાં આપેછે તે
લઈને જુવેછે, અને વિદૂષક ભય પામીને કાંટલા
નેત્રોથી, કાંઈ દીવસ નખાધેલા હોય એમ ઉતાવ-
ળપણે લાડવાના કોળિયા ખાતો ખાતો નાસેછે,
તે જોઈ સરવ લોકો વિસ્મય પામીએ અને રાજા
પારાપતને કાંટાના એક પશ્વામાં બેસારી પોતાની

અંધા ચોરેછે, તેથી મંત્રી પોતાની આંખમાં
આંસુ લાવી ઉતાવળો ઉઠીને રાજાનો હાથ ઝાલેછે
અંધું દેખીને.]

[વહુપ્રક—નાસો નાસો મહારાજના અંગમાં ધર્મ
ભૂત પેટે !

(સર્વે હસેછે.)

અનુષ્ટુપ.

મંત્રી—

પક્ષી માટે પુન્યશાળી, આ વિશ્વાધાર દેહિને;
કરવા નાશ ઇચ્છે છે, શ્યા માટે તું કહે મુને. ૮૧

રાજા—

પરોપકારિ વને ખેસે, ફળો ખે સરવે ભુવે;
આ લોકે કીર્તિરે મંત્રી, પછી સ્વર્ગ મળે મુવે. ૮૨

મંત્રી—દેવ, ક્ષત્રિયોના કુળ રૂપી કમળને પ્રકાશ
કરનારા સૂર્ય સમાન આપ શરીખાને આ પરોપકાર અ-
યુક્ત ન છતાં યુક્ત છે પણ—

આર્યાગીતિ.

હે દેવ, આ દેવોનું, અતિ કપટ છે પ્રગટ મુજ દેખાય;
ભુવો વિચારી મનમાં, પક્ષીથી કંઈ મનુજ ખોલખોલાય? ૮૩

રાજા—(તિરસ્કાર કરીને)

આર્યાગીતિ.

દેવ કપટ હો અથવા, ખીભું તેની જરૂર શું તારે?;
સાગર તુલ્ય પ્રતિજ્ઞા, અપાર છે તે પાર જતું મારે. ૮૪
વળી,

કરે પ્રતિજ્ઞા પહેલી, ખેદ થવે પછિં લાગેછ ખાઈ;

અમ્રાહ્ય નામી તેજા, જન્મે તેથી નહિ જન્મ્યે સારું. ૮૫
 વળી, રોમાન્ચપણે ખુશી થઈને.
 પૂર્વ જન્મના પુણ્યે, ઠલપવૃક્ષ ફળ મળ્યું આજ મુજને;
 આશિરવાદો સહુના, ફળ્યાછ મુજ તે શું કહું તુજને. ૮૬
 (હાથમાં લીધેલી છુરી દેખીને નાચેછે).

(નેપથ્યમાં)

આમ પધારો, આમ દેવી!

મંત્રી—(કાન માંડીને) અહો! પ્રતિહારિણી ધા-
 રિણી માર્ગ દેખાડવેથી શું આ લક્ષ્મીવતી દેવી આવેછે?
 (દેવી પ્રિયંવદાનો હાથ ઝાલીને પ્રવેશ કરેછે).

દેવી—હજા પ્રિયંવદે, પછી, પછી?

પ્રિયંવદા—જે વખત મધુર વચનવડે મનને હ
 રણ કરનાર કોકિલા આંખાના વૃક્ષો પાસે જાણે સ્વામી
 ને યુમ પાડતી હોયને—

દેવી—(વિલાસ સહીત હસીને) પછી, પછી?

પ્રિયંવદા—તે વખત વસન્તઋતુના ઉત્સવમાં અ-
 નંગ તેરશને દીવશે ઉદ્યાનમાં કીડા કરવા માટે ગયેલા
 પ્રભુએ પૂર્વભવના વૈરી વિદ્યુત દંટૂ નામે અસુરના શિ-
 રોમણીને નાના પ્રકારના યુદ્ધે કરીને સ્વામિનો પ્રત્યક્ષ
 પરાજય કર્યો હતો—

દેવી—(રોમાન્ચસહ) પછી?

પ્રિયંવદા—સ્વામિની, આજ મેં ખીલું પણ
 કાંઈ સાંભળ્યું છે!

દેવી—(આતુરતાથી સીધ્રપણે) હું સાવધાન છું તે
 જે સાંભળ્યું હોય તે કહે.

પ્રિયંવદા—ચતુર્દશી પ્રમુખ ધર્મને દિવસો ધ-
ર્મશાળામાં રહીને સ્વામી કાંઈ પણ ધ્યાન ધરેછે તે
આપ જાણો છો.

દેવી—(હસીને) તેતો સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે પણ
કાંઈ વિશેષ હોયતો કહે.

પ્રિયંવદા—ચતુર્દશીની રાત્રિયે અસુર સંખંધી
ગુહ્ય ઉપાર્જન કરેલા પાપનું શોધન કરીને સ્વામી ધર્મ-
શાળામાં વિશેષ ધ્યાન પરાયણ થયા હતા.

દેવી—પછી, પછી?

પ્રિયંવદા—તે વખત ભયથી વ્યાકુળ થએલા મનવડે
અને કંપાયમાન શરીરે જેણે સ્કંધખંધ શાંકેાચ કરેલો
છે, તે મનોવેગે આકાશ માર્ગે મનુષ્યભાષા બોલતો થયો.
તણ લોકને શરણે રાખનારા ત્યાં બેઠેલા સ્વામીના ચ-
રણારવિન્દ વિષે એક પારેવો આવીને સંતાળો.

દેવી—આહા! ભય ધ્રુલેલોલ પ્રગટ થયાછે જેને
તે કેવો થયો હશે? વાડ, પછી, પછી?

પ્રિયંવદા—પછી જેમ સર્પની પછવાડે વેગે ગરડ
આવતો હોયને! તેમ તેની પછવાડે અતી વેગે આવતો,
પેટ જેનું કુધાવડે સુકાઈ ગયેલું છે અને ચપળ જેનાં
નેત્રોએ એવો તે માડું ભક્ષ આપ, માડું ભક્ષ આપ એમ
બોલતો, એક રથેનપક્ષી આવ્યો એટું કમેલકમુખા (વિદૂષક)
ના મોઢેથી મેંતો સાંભળ્યું છે, ત્યાર પછી શું બન્યું
હશે? તેની મને ખબર નથી.

દેવી—(ક્ષણમાત્ર ધ્યાન ધરીને) પ્રિયંવદા, હરયો!
તે ઘણાને પાળનાર અને અનેક લોક જેનો આશ્રય કરે

છે એવા રાજકુળમાં આવીને પારેવો આર્ય પુત્રના ચરણ કમળમાં સંતાપો તે મને સાઈં લાગતું નથી!

પ્રિયંવદા—દેવી, યુક્તછે, માઈં મન પણ તેજ વિ-
ચારમાં ગોઠવાઈ ગયું છે. કારણ કે,

શાદૂલવિક્રીડિત.

આ પારાવત શ્યેનનો ભયધરી આવ્યોછ તે શું હશે, ?
કો વિદ્યાંધર આપ રૂપ બદલી આવ્યો ખરે તે હશે; ?

હું દેવો, અથવા પ્રભૂ મનતાણી આવી પરિક્ષા કરે,
સ્વર્ગેથી ઉતરયા ન ઝાળખ પડે આવ્યા હશે દેવરે. ? ૮૭

[દિવી પોતાની જમણી આંખ ફરકતી હોય એમ
દખાડીને આગળ ચાલે છે એટલામાં]

મંત્રી—(કળહંસ તથા કળકંઠ સહીત એકદમ આવી
ને) સ્વામિનિ, નિરભાગ્યનો શિરોમણી આ પુરૂષોત્તમ
તમને પ્રણામ કરેછે.

દેવી—(અનાદર ભાવે)અમંગળ નાશ થાઓ, મંત્રી,
એમ શું ખોલોછો?

મંત્રી—દેવી, પરોપકારના વ્યસનથી ઘેલા થએલા
સ્વામીની એટલા જીવો!

[રાજા પોતાના એક હાથમાં છુરી અને જાન
હાથે ઝંઘા પકડીને ચીરેછે અને તેમાંથી માંસ કાપી
કહાડે છે તે જોઈને]

દેવી—(સજળ નયને) અમાત્ય, આપણને આ અ
કસ્માત વજ્રપાત શો થયો?

મંત્રી—સ્વામિની,

અનુષ્ટુપ.

હું ભામિની, જનો માહીં, યામિની વિપતી રૂપેઈ

મંત્રી વિચાર તેજનો, નાશકર્તા ખરે જુપો. ૮૮
દેવી-(રાજા સામે જોઈને ખેદથી) હે સ્વામી

વસન્તતિલકાવૃત્ત.

રે, હાય! હાય!! કનક કામ સમાન અંગે,
 શ્યા માટ કંપ કરવો? ખગના ઉમંગે;
 શાન્તિ ક્ષુધાનિ કરવા પળશ્યેન કાજે,
 રે, શું કસાઈ ધરથી નથિ આવતું કે? ૮૯
 વળી, (ગદગદ કંઠે)

આર્યાંગીતિ.

અહહ! આર્ય, નિજ અંગે, કયમ ધ્રુજેછો છુરી ધરી હાથ;
 અમાત્યની આ વિનતી, અમાન્ય કરશો નહીં તમે નાથ. ૯૦

રાજા-(હસીને) દેવી,

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

સ્વેચ્છાથી અન પાન પોષણવડે બહો પ્રુષ્ઠ થાશે ખરું,
 છે તોઅ અશુચી અને સ્થિર નથી દેવી, જુવો પાધરું;
 આત્માને ગુણનો કરેછ લય તે, સંસારમાંહી નકી,
 જો ના થાય પરોપકાર તનને શું કામ આવે પછી? ૯૧

[અંત્ર બાલતા પોતાની ગ્રંધા કાપી માંસના કટકા
 કાઢના પલામાં નાખે છે તે જોઈને]

કળહંસ-(સજળ નેત્રે) મિત્ર કળકંઠ, જો!

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

માયા દોષવડે મળેછ કુગતી, સાચી હશે કલ્પના,
 જો! આ ભાર વિહંગનાથિ નમતું, પદલું કરે સુચના;
 બીજામાં બહુ ભાર આમિષ છતાં, ઊંચું રહ્યું દાખવે,

નં ગુ ભપતિ ઊંચ થાનક જરો, એવું સમામાં વદે. ૯૦

મંત્રી-(ઝાંખે મોડે જતો)

માલિની.

ખહુ ધિર ધરનારા, ભૂપના માંસ સામે,
કપટ ખગ તણુંતે, તુલ્યતા ક્યાંથિ પામે;?
મુજ વચન ન માને, હાય! હું તે કહું શું? .?
નૂપ પગ પળ કાપ્યે આ થશે શું? થશે શું? ૯૨
રાજા-(હર્ષથી મનમાં વિચાર કરીને)

શદ્દૂલવિક્રીડિત.

આ પારાવત તોળતાં, મુજતણું જો માંસ આહું હશે,
તો આ દેહિ પરોપકાર કરવા ઇચ્છા પ્રમાણે થશે;
યારો નાસ શરીર સીઝપણથી, રે'વા નથી તે નકી,
આવા મંગળ કાર્યમાં ન અરપ્યે શ્યા કામ આવે પછી.? ૯૩
એમ ખોલતો હાથમાંથી છુરી નાખીદધને પોતે કાંટા-
ના પક્ષામાં ખેસે છે તે વખત મોટા ઉત્સાહથી મનરૂપી
ખીલમાં રહેલા સર્પરૂપી સ્વામીના નિશંકપણે થતા રૂકુ-
તકારથી નોકળેલા વિષ ખિંદુવો સમાન અશ્રુના ખિંદુવોવડે
શ્યાએલા સૂત્રવિના મોતીના હારથી શોભાયમાન જેમના
હૃદયો છે એવા અમાત્યાદિક સર્વે રાજાને—

આર્યાગીતિ.

હે નૂપ, જગપીડાને, હરનાઈ છે 'આ' તન તેનાથી
ભૂમી ત્રાણો કરતાં, ખગ માટે વપુ ત્યાગ કરે શ્યાથી. ૯૪
વળી,

૧રાફ, સર્પને રહેવાનું ઘર. ૨ કુંકાર.

પંખી રક્ષા કરવા, ત્રિપક્ષીમાં જે ચર્યા તમે આજ;
અમ જપલે કુણ ચરશે, વસુન્ધરાનું ત્રાણ કરાણ કાજ. ૯૫

દેવી—(રાજનના પગમાં માયું મુકીને નમ્રતાવરે) હા!
આર્યપુત્ર, હા! ત્રાણ ભુવનમાં એકમધ, હા! રિપુરાજ
હૃદયના શલ્ય, હા! કનક શિખા સમાન વક્ષસ્થળ, હા!
ગજશુંઢ સમાન લાંબી ભુજ ભુગધ, હા! પૂર્ણિમા પૂર્ણ
ચંદ્રવદન, હા! નીલ કમળ દળ નયન, હા! રૂપ રેખા
હસિત મદન, હા! દેવ સુંદરીને દર્શન વદન, હા! હૃદય
વલ્લભ, પરોપકારે તર્જીત શરીર, રાણવીર, વીર હવે હું મંદ
ભાગ્યવાળી ક્યાંથી જ્ઞેષ્ઠશ?

[એ રીતે વિલાપ કરતી મુઠ્ઠા પામી છે તથા પ્રિયંવ
દા ધારિણી પુકાર કરીને ચંદનાદી લેપ કરી પંખા
વડે શિતળ ઉપચારે કરે છે અને બીજી તરફ આ
કાશમાં ચારે તરફ વાગતાં દિવ્ય વાદીઓ સાથે વા
રંવાર જ્યજ્ઞ્ય એવા શબ્દોના ઉચ્ચાર સાંભળી
ને સર્વે આનંદ પામી છે.]

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ

પૌષ્પશાલાનુ ગ્રાંગુનું.

પાત્ર.

પ્રથમ દેવ, બીજો દેવ, મંત્રી, રાજા, પ્રથમ વૈતાણિક, બીજો
વૈતાણિક અને દેવી.

ત્રિજાગવાનો એક તરફનો ભાગ. જીંડો, વસ્ત્રો તોને પસંદ કરે છે.

પ્રથમ દેવ—(અન્તરીક્ષે)

અનુષ્ટુપ.

અંગે દુઃખ સહે મોટું, ખીજને સુખ આપવા;
તડકો આડ તાપેછે, છાયા પન્થિ શિરે થવા. ૯૬

ખીજા દેવ—

સુવૃત્તી સુગુણો વાળા, પરદુષ્ણે દુખી ખરે!

શરીરે દુઃખ વેઠીને, રક્ષા ખીજ તણી કરે. ૯૭

[પરોપકારના ધ્યાનમાં ખેડેલા રાજાને દેખીને સર્વ
લોકો આશ્ચર્ય બતાવે છે એટલામાં.]

મંત્રી—(આકાશ સામું જોઈને) અહો!

આર્યાગીતિ.

અમરોના ખોળામાં, ખેસી વધુવો કૌતુકથી જોતી;
નાખ્યા છે નિજ હાથો, કુચપર જ્યાંછે ખરા હારમોતી. ૯૮
વળી,

સવિતા એણી જેવી, વિમાન એણી થઈ રહી આજે;
નભ શોભા ખૂહો પામ્યું, ઉત્તમ વાજાં દેવ તણું વાગ્યે. ૯૯

વળી, (આકાશ સામે જોઈને) હાર, અર્ધહાર, કેયૂર,
કર્ણપૂર, મુકુટ, કટક, (કડાં) તિલક અને કુંડળ ઈ-
ત્યાદી આભરણોની એણી વડે પૃથ્વીને જેણે વિવિધ
રંગે કરેલી છે, એવા કર્ણો કર્ણી સાંભળેલી વાતો કરતા
જણે આ ખે દેવો ઉતરતા હોય એમ દેખાયછે!

દેવો—(રાજાના મુસ્તક ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટી કરીને)
હે રાજા, તમારો જ્યજ્ઞકાર થાવ—(એમ કહીને રા-
જાની પાસે ખેસેછે).

રાજા—(સિંહાસન ઉપર ખેઠેલો પોતાના શરીર

સામે જોઈને વિસ્મય પામીને વિચાર કરેછે. (મનમાં)

આર્યાગાતિ.

ગયાં પક્ષિએ ક્યાં તે, આમિષ ક્યાં? ને અમરો એ ક્યાંથી?
પોતાના શરીર સામે જોઈને—

ગ્લાની થાવાજેતું, વપૂ હતું તે શ્રેષ્ઠ થયું શ્યાથી? ૧૦૦
વળી (સખ્રમ)

શાર્દૂલ વિક્રીડિત.

સ્વપ્નુ છે? અથવા મને ભ્રમ થયો? કે રોગ નેત્રો વિષે??
કે આ ધન્દ્ર તણી છ જળ? અથવા આ જન્મ ખિન્ન હશે
પાતાળે? અથવા સુરાલય વિષે? કે અન્તરીક્ષે વશુ?
ક્યાંછું? દ્વીપ ખિન્ન વિષેછું? અથવા શું કામ કર્તા હસું? ૧૦૧
(કર સંપુટ વડે જ્યોના મુસ્તક સોભેછે એવા બે દેવો)—

અનુષ્ટુપ.

નિઃકલંક કળાવાળો, પરવેનો તું શશી ખરે;
હે ભૂપ, હાસ્યવાન્નિયતે, ચિન્તા શું મનમાં કરે? ૧૦૨
અમારો ગર્વ શ્યા માટે, રે'વો જોવે? હવે ટળો;
ભય વિસ્મયવાળું છે, ચરિત્ર અમ સાંભળો! ૧૦૩

૧ સ્વબ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

સ્વપ્નઃ કિં મનસો ભ્રમઃ કિમ યવા દોષોદયશ્ચક્ષુષો,
રાસી દક્ષિત કિમિદ્રજાલ મથવા જન્માન્તરં મે ચતત્;
પાતાલે દિવિચાન્તરિક્ષ ભુવિ વા દ્વીપાન્તરે ચાયવા,
હંકાસ્મીતિ કિમત્ર ચાસ્મિ વિદધત્કર્મ પ્રકારશ્ચક્રઃ ૧૦૪

(સર્વ સાવધાન થઇને સાંભળે છે.)

દેવો-

આજ સિંહાસને ખેસી, શ્રીમાન ઇશાન વાશવે;
વિસ્મે થૈ હસિ સભ્યોને, પ્રત્યક્ષ એમ તે કહે. ૧૦૪

રાજા-(કોતુકથી) શું?

દેવો-એવી રીતે કે,

આર્યગીતિ.

ભૂમીમાં આ વખતે, ઇન્દ્રાદિકથી ચળે નહી તેવો;
દયાધાન શરણાને, શરણ્ય નથી કો વજ્રાયુધ જેવો. ૧૦૫
[રાજા લજ્યા પામીને નીચું જીવે છે અને ખીજ
લાકો રેમાન્યિત થાય છે.]

મંત્રી-(હર્ષ અને આદરથી) પછી, પછી?

દેવો-તેવી વાર્તા સાંભળીને દેવતાઓ ઈર્ષાથી આવી
રીતે વાદ કરવા લાગ્યા—

સ્વર્ગરાવૃત્ત.

બંધાણું સાત ધાતે તન જનતાણું ને માંસ દ્રષ્ટીથિજ્ઞેતો,
કીડો છે ધાનનો તે મનુજ ભુવિ વિષે, કોણ છે માત્ર એતો;
ઇન્દ્રાદો દેવતાથી ચળિત નહિ થશે એમ આ સ્વામિખેલે,
પાણી પૂરા વિષે શું પ્રભુ ધરમ હશે? સ્વામિ મિથ્યા શું
તોળે!! ૧૦૬

મંત્રી-પછી?

દેવો-

અનુષ્ટુપ.

વાક્ય સ્વામીતણું આતો, ખોટું ખોટું ખોટું છે;

ઉઠ્યા ખત્રે અમે ત્યારે, સભા મધ્યે કહું પછે. ૧૦૭

(સભામાં કહેલું કહેછે.)

અમારા સ્વામિછો દેવ, તેથી ખોલો ભલે તમે; (પણ)

નર કીકાતાણું ધૈર્ય, મુકાવીશું હવે અમે. ૧૦૮
પછીતો.

ઈન્દ્ર કોપી વધા ત્યારે, જાઓ ત્વરાથકી તમે;

આકાશોથી અજે ધ્રુવ, (પણ) ધૈર્યથી તે નહીં ભમે. ૧૦૯

મંત્રી-(આનંદથી) પછી, પછી?

દેવો-અમ્?

આર્યાંગીતિ.

ભૂમીપર આ આલ્યા, કરી પ્રતિજ્ઞા ધીરજ છોડાવા;
(રાજાને ખાહું પકડીને)

લેવા કાજ પરીક્ષા, હે ભૂપત, થૈ પક્ષિ અમે આન્યા! ૧૧૦

વિહંગ મોટા થેને, કરો પરીક્ષા અમે આજ ભૂપ;

દેખો ધીરજ મોટું, મટી વિહંગો થયા દેવ રૂપ. ૧૧૧

બળી,

વસન્તતિલકાવૃત્ત.

હે ભૂપતી ભુવન ભૂપણ ભૂમિકેરા,

આવેલ પ્રાણિ શરણે નિજ, રાખનારા;

વધારે શું કહિએ, (નમ્રતાથી હાથ જોડીને)

માફી કરો અમતણા અપરાધ કાંજે,-

સાધૂ વિષે કદિ જરાય ન ક્રોધ છાજે. ૧૧૨

રાજા-(હસીને) દેવો, અમ નહિ કમણ કે, તમે

આ વખત ધૈર્યની પરીક્ષાના ખાનાથી મારા ઉપર અનુ-
ગ્રહ કર્યો છે.

દેવો-હે રાજન્, તમારા ઉપર અનુગ્રહ કરનાર
ભગવાન તીર્થંકર દેવ છે અમે કેાણુ માત્ર? પણ દેવ, મુ-
હૂર્ત માત્ર અમારું એક વચન સાંભળો.

શાર્દૂલ વિક્રીડિતવૃત્ત.

૧ હાહા આદિક ગાયકે તુજ યશો, ગાયા સભાને વિષે,
જેમ તે કુમુદો ખિલ્યાંછ શિવજી અદ્વાટ જાણુ હશે!
એવા સ્વેત યશો સુણી ખુસ થવે નેત્રો હજારે વહે;
૨ ધારા યંત્ર સમાન આંશુ પડતાં, ઇન્દ્રાણિ કીડા ગ્રહે. ૧૧૩

વળી,

કીર્તી સ્ત્રી જગ રંગ મંડપ વિષે, નાચ્યાયિ થાકી પછી,
ઝલ્લિગ્નતાવળઁ કાન તાલ ગતિમાં દેવાયિ વેણી થકી;

છૂટી *મ્હાન *પ્રસન્ન જેમ પડિયું, તેવો શશી આ દિશે,
ભાલે +સ્વેદ વળયાયિ ખિંદુ નભમાં છાંટેલ, તારા હશે. ૧૧૪
વળી,

હે ન્યાયી, ભુવિના ડુંવતંસ ખહુ શું કે'લું અમારે હવે,
તારી કીર્તિ વસી *સુરાલય વિષે, થૈં ઇમત લોટયે નભે;

૧ ગાન્ધર્વ. ૨ કુવારાના ધારાળી ગોડે ઇન્દ્રાણીના કીડા
ધરવિષે ઇન્દ્રની આંખોમાંથી તારા સ્વેત યશો સાંભળવે હર્ષથી
આંશુ પડે છે. ૩ દિશાઓ. ૪ હાથિઓ. *નિર્માલ્ય અથવા ક
રમણીય. † પ્રુષ્પ. ‡ પરચેવો. § છોડ્યું. ‖ સ્વર્ગ વિષે અને
ખીજી રીતે મંદિરાના ધરમાં વસ્યાથી. ‡ ઉન્નત થૈ આકાશે
આજોડી.

જાણે શૃંગ મિથે ૧દુકૂળ પડિયું રૂટાટંક જેવો શરી,
 મોતી હારથકી પડયાથિ નભમાં છે જેમ તારા નકી. ૧૧૫

શત્રુને નાશકારક જેના ભુજ દંડ છે એવા હે રાજન,

આર્યાગીતિ.

ઝંડથસ્થ ષદ્દિગ્ગજના, તે છે પપલ્લવ અરંતા મદ જળથી;
 ૧પંક થયોછે તેથી, જદ્દિગ્મંડળમાં કીડા જે કરતી. ૧૧૬
 રિપુ છાતીમાં કીર્તિ, પગ દધ સિદ્ધ સ્વર્ગ વિષે જાતે,
 પગલું કાઢવવાળું, ચંદ્ર ધરેછે કસંકના ખાને. ૧૧૭

રાજા-(લજ્યાથી સ્મિત કરીને) દેવો, હું અલ્પ
 મનુષ્યનો આટલી મોટી વ્યર્થ સ્તુતી શ્યા માટે કરોછો?

દેવો-(રાજાના શરીર ઉપર હાથ ફેરવતા હસીને)

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

†સત્પાથોધિ તટે વપટીર તરની છાયા વિષે પેસિને,
 ગાતી નાગ સુતા ગુણો તમતણા શું મૂઢ ગાશું અમે?
 દેખીને શરણાગતે તમ દયા પ્રેમાશ્રુ નેત્રે ભરી,
 સ્વાશો લે શિરને ધુણાવિ વસદમાં ગાતો સુરોનો ફૂહરી. ૧૧૮

રાજા-(હસીને) દેવો, ભગવાન ઇશાન વાસવ જે

૧ વસ્ત્ર અથવા સાડી ૫ડી હાથ. ૨ ઝાલ કાનમાં પે-
 ફેરવાની. ૩ લમણા. ૪ દિશાઓ રૂપી હાથી. ૫ તળાવ. ૬ કા-
 દેવ અથવા ગારો. ૭ દીશાઓ રૂપી પ્રદેશમાં. †સમુદ્ર. ૮ અંદન.
 ૯ સભામાં. ફૂંફુંદ્ર.

તુ અનન્ય સામાન્ય ચિત્ત છે તે મારા વ્યર્થ ગુણની પણ
સ્તુતી કરેછે? હોય!

અનુષ્ટુપ્.

અલ્પનું વર્ણન મોટું, સદા સજ્જન ઉચરે;
ખારો સિન્ધૂ છતાં જેમ, ૧પીયૂષ કવિયો કરે. ૧૧૯

દેવો—રાજન્, તમારું કહેવું અયુક્ત છે, કારણ કે
નિર્મૂળ (ગુણ વિના) પ્રસિદ્ધિ હોતી નથી.

• રાજા—હોય—

આર્યાગિતી.

દેખતી આ લોકે, વ્યર્થ સ્તુતી ઘણાતણી જેમ;
રખઘોતપણને કીટ, અખિલ્લો શ્રીકૃષ્ણ પાણું ધરે તેમ. ૧૨૦

દેવો—(હસીને) રાજન, તું મહાત્મા છે, માટે પો-
તાની પ્રસંસાથી લજ્યા પામે છે, પણ ઉત્તરોત્તર વચન
રચનાથી પરાજય પામતો નથી. કારણ કે—

અનુષ્ટુપ્.

આનંદે ઝકમળા તારા, પવક્ષસ્થળે નિવાશતી;
૬સ્પર્ધાથી સેવની જાણે તારું ઓઆનન લ્હારતી. ૧૨૧

રાજન્, વિશેષ તો શું? પણ—

ગુણ મેડળ તારાને, વિદ્વાનો કુણ જાણશે;

૧ અમૃત. ૨ સૂર્યનું નામ છે અને ચોમાસામાં ચમકતા
પતંગિયાને પણ અદ્યોત નામ આપ્યું છે. ૩ ખીલીને શ્રીકૃષ્ણ
નામ આપ્યું છે.

૪ લક્ષ્મી. ૫ હૃદયમાં. ૬ ખરોખરી કરવા માટે. ૭ મુખ.
૮ સરસ્વતી.

જીવ્યા ૧કપૂર ૨કુન્દેન્દુ, વિરમે ઇશાન ઇન્દ્ર છે. ૧૨૨
 [રાજ સીતવડે સંકેત પામતા હોય એમ લજ્યા
 પામ છે અને અમાત્યાદી તેને યથ સાંભળીને
 પુત્રોત્સવ જેવા હર્ષ પામ છે! તે વખત.]

(નેપથ્યમાં)

પ્રથમ વૈતાળિક-

ચોપાયા અથવા મરાઠી ચાલની સાચી.

હે નૃપતી, નિજ પ્રાણુથકી 'આ' યાચક રક્ષા કરવો,
 જગમાં તુજ ઉપકૃતી અપૂર્વ દેખી કોતુક જેવી;
 ભીજ્યુંછે ચિત જેનું તેણું વેગે ઝપાદ સંકેલો,
 ભેટયોછે જઘ અરણ વરણને ખખર આપવા વેલી. ૧૨૩

બીજા વૈતાળિક-

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

ભાનુ ^૧લગ્નઘટી સમૂદ્રજળની કુંડી વિષે ખૂટતાં,
 પાણીની ભરતી તણા ફરવ થતા જાણે મૃદંગવાગતા;
 પંખો નાદ થતા મિષે દિંગ વધુ ગાતે ઉદે લક્ષ્મીનો,
 અંગીકાર થવાજ ૭અંશુક નવાં ધારયાં શશીયેજીવો.! ૧૨૪

૧ કપૂર. ૨ જાગરાનાં કુલો. ૩ ચંદ્રમા. ૪ પગ. ૫ લગ્નઘટી એટલે લગ્ન સાધવા માટેની ધડીયાળ પાણીમાં કુળ નાર વાટકા તે રૂપી સૂર્ય. ૬ શબ્દ. ૭ વસ્ત્ર નવાં અને ખીજી રીતે અંશુક નામ કિરણ.

ચંદ્રમા ઉદે લક્ષ્મીને વરવા માટે જાણે નવાં વસ્ત્રો પહે-
 રીને પંખીના ગાન મિષે દિશાઓરૂપી સ્ત્રીઓ ગાતી હોય એમ,
 અને ખીજી અર્થ ઉદેલક્ષ્મીને પ્રકાશ કરવા નવાં કિરણો ધર્યાં
 હોય એમ.

પ્રથમ વૈ૭-

માલિની.

કવચ સમ કલંકે રૂપ જેનું પ્રકાશો,
 ૧મનમથ રેશર જેથી ચંદ્રરૂપીજ ઓચાંપે;
 ત્રણ જગ જય માટે, નાખિયાંછે અનંગે,
 યજુસુમ શર પનલે તે તારકા સ્વેત રંગે. ૧૨૫

બીજા વૈ૦-

ચોપાયા અથવા મરાઠી ચાલની સાર્વી.

ત્રિભુવનરૂપી વનમાં કોરા કાંમ દુકુંજરે કરતાં,
 ખેદ થયાનો છેદ થવાને ચંદ્ર ઓસરે જમ્મ પડતાં;
 છાંટા જળના ઉડ્યાછે તે તારા શોભા ધરતા,
 લાંછન રૂપે દિશેછે તે છાયા લભંગનિ ફરતાં. ૧૨૬

પ્રથમ વૈતાળિક-

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જો! તું હે નૃપતી પ્રતીભટ રવી, નાસી ગયો ત્યારથી,
 તારાના કરિ કૂલ મંડપ રચ્યો, આકાશ જોતાં નકી;
 ધારી હાથ કટારિ લાંછનરૂપી, આ મંડપે રાજતો,
 પામીને જય ચંદ્રમા સુભટ જો! જાણે હશે નાચતો. ૧૨૭

૨૧જી-(કાન માંડીને પ્રસન્નતાવડે મંત્રીને) અમા-

૧ કામદેવ. ૨ બાણ. ૩ ધનુષે. ૪ પુણ્યનાં બાણો. ૫ આ-
 કાશી. ૬ હાથી. ૭ તળાવ, ચંદ્રરૂપીમાં. ૮ ભમરા. (હાથીના ગં-
 ડસ્યજે ઝરતો મદ પીનાર ભમરાઓ ઉડ્યા તેની છાયા રૂપી કલંક
 દેખાયછે!

ત્ય, આ વૈનાગિકોને દશ હજાર તોલા સુતાર્ણુ આપો.

મંત્રી—(સીધપણે હાથ જોડીને) જેવી આપની આજ્ઞા.
(જાય છે).

રાજા—(સ્નેહથી દેવી પ્રત્યે) દેવી, તમે પણ અં-
તઃપુર વિષે જાણો.

દેવી—(હાથ જોડીને) જેવી મહારાજની આજ્ઞા.
(જાય છે).

રાજા—(આદરપૂર્વક દેવોને) દેવો, આપના પવિત્ર
ચરણકમળવડે સ્વર્ગને પવિત્ર કરો. અંને હું પણ સન્ધ્યા
કરવા જાઉં છું.

દેવો—(નમ્રતાથી) મહારાજ, અમે આપનો શું
ઉપકાર કરીએ? પણ દેવ દર્શન અમોઘ છે, માટે કાંઈ
વરદાન માગો.

રાજા—દેવો, હું ધર્મ વિષે તત્પર છું એટલે સર્વથા
કર્તાઈ છતાં પણ વિશેષે એવું બન્યું કે—

શાર્દુલવિક્રીડિત.

દશાનેન્દ્ર મુખેથિ કીર્તિ કરવા જેવો હવે હું બન્યો,
નાતા ભૂપ કુળો વિષે ગણતિમાં સંખ્યાંક પૂર્તા થયો;
આવું કૌતુક દેખવે સહુ હવે, આનંદ પામ્યા તમે,
આ બાનાથિ તમારૂં ત્રાણ થઈને, દેવો વિલોક્યા અમે. ૧૨૮

દેવો—(રોમાન્ચસહ) હે દેવ, તોપણ આમ થાવ.

સ્તંધરાવૃત્ત.

પામો અયો જગે સૌ, વિપતિ દુર થજો સાધુલોકોલ્લાસેથી

પામો આનંદ સર્વે, જિનપતિ તવને પાપ નાશો ૧ ભવેથી;
 લોકો સોકો વિનાના, સકળ જગતમાં થાય જ્ઞેતાં નરેન્દ્ર!
 પામી કલ્યાણ રે'જે, અરિ કમળ વિષે જમ તું પા-
 ણચન્દ્ર!! ૧૨૯

(સર્વ ઊઠી જાયછે).

હારિગિત.

૫૮ તર્ક વિદ્યા જાણનારા, એય કર્તા જેહ છે,
 ગુરૂ તેહ છે હરિભદ્રસૂરિ તાતનો શ્રુત દેવ છે;
 કવિ ખાળચંદ્ર શુ નામ તેણે પ્રાજ્ઞકર્ણો ભૂમિમાં,
 દાળ્યું કનક આ નાટ્ય વજ્રાયુધનું લ્યો ધ્યાનમાં. ૧

મુજ મિત્ર જે આ ગ્રન્થ નિરખી મોદ માને મનથકી,
 દીર્ઘાયુ થાને તેહ, પણ, ખળ દ્વિષિને કે'લું નથી;
 તણ જગતનુ કલ્યાણ થાવા લોક પ્રીતી પાળજે,
 રે'તાં લગી રવિચંદ્રમા કવિ વાણિનો જય ખલુ થજે. ૨

શુદ્ધિપત્ર*

પૃષ્ઠ.	આળ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૦	૬	[!]	[]
૧૦	૧૦	મે.	મે.
૧૫	૧૪	ચરણારવિંદ.	ચરણારવિંદ.
૧૮	૧૭	સમ્પતીનો.	સમ્પતીનો.
૧૮	૧૯	ભૂવિ.	ભુવિ.
૧૮	૨૦	રૂપ.	રૂપ.
૧૯	૬	વિરન્ધિ.	વિરંચિ.
૨૦	૧૨	સિંહાસન.	સિંહાસન.
૨૭	૬	રોમાન્ધિત.	રોમાન્ધિત.
૩૫	૧૮	દીપાજ્જન.	દીપાજ્જન.
૩૯	૧૧	વાન્ધિત.	વાન્ધિત.
૪૮	૨૫	લાગેછ.	લાગેછે.
૪૯	૧૯	સ્વામીનો.	સ્વામિનીના.
૫૨	૧૭	તનને.	તનતે.
૫૬	૧૧	કર્તા.	કર્તા.

